

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Československo v letech 1945 až 1948
- přechod k totalitní moci

Autor: Jarmila Pecháčková

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci zpracovala samostatně a vyznačila v ní veškeré použité zdroje informací.

V Praze, 17. května 2006

A handwritten signature in cursive script, reading "Jarmila Pecháčková", written over a horizontal dotted line.

Jarmila Pecháčková

Obsah

1.	Úvod	3
2.	Formování československé politiky v letech 1939 až 1945	6
2. 1	Důsledky Mnichovské dohody	7
2. 2	Československo-sovětská smlouva a cesta k lidově-demokratickému režimu	8
3.	Košický vládní program – základ pro budování nového režimu ..	13
3. 1	Principy nového lidově-demokratického režimu	14
3. 1. 1	Odsun Němců a Maďarů	17
3. 1. 2	Znárodnění	23
3. 2	Mocensko-politické změny	27
3. 2. 1	Národní výbory	29
3. 2. 2	Národní fronta	31
4.	Důsledky parlamentních voleb 1946	36
5.	Rok 1947: konec spolupráce	43
5. 1	Marshallův plán a Československo	43
5. 2	Rozklad Národní fronty	45
6.	„Vítězný“ únor 1948 a jeho důsledky	50
7.	Závěr	53
8.	Resumé	55
9.	Přehled použité literatury	56

1. Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem zvolila historickou analýzu z oboru politologie, zabývající se přechodem Československa k totalitní moci v letech 1945 až 1948. Toto období je z hlediska politického systému spjato s konstituováním lidově demokratického režimu, jehož základy byly položeny během druhé světové války.

Je nutné si položit otázku, na základě jakých událostí byly tyto principy formulovány právě takto? Celé období druhé světové války bylo pro československé exilové politiky charakterizováno snahou po mezinárodním odvolání Mnichovské dohody a po vybudování vnitropolitických záruk proti jejímu opakování v budoucnu, po skončení války. Lze tedy říci, že některé prvky nebo principy lidově-demokratického režimu jsou důsledkem Mnichovské dohody, respektive reakce na ni. Mezi tyto principy lze jednoznačně zařadit například odsun neslovanských menšin, tedy Němců a Maďarů, nebo obecně mezinárodně-politickou orientaci na Sovětský svaz.

Nejdůležitější otázkou, vzhledem k tématu této práce, je však jaké prvky tohoto nového politického režimu změnilы stávající politický systém První republiky natolik, že vyústil v komunistický převrat v únoru 1948? Jaké mocensko-politické změny přinesl Košický vládní program? A jaké byly nové opory režimu? Jednou z největších změn, kterou přinesl Košický vládní program, byl vznik Národní fronty, tedy uskupení sdružující všechny povolené politické strany do vládní koalice. Další změnou, kterou už přinesla Národní fronta byl zákaz dvou významných prvorepublikových politických stran - české Agrární a slovenské Ľudové strany, a zákaz legální politické opozice. Tyto změny, motivované před a poválečnými událostmi již znamenaly určitý odklon od standardů pluralitní liberální demokracie. Poválečný politický systém také přinesl posílení pravomocí národních výborů, které se staly společně s Národní frontou, jedním ze základních pilířů lidově-demokratického režimu, a později také jedním z hlavních pilířů moci komunistické strany.

Jaká tedy vlastně byla poválečná spolupráce politických stran, sdružených v Národní frontě? A jaká byla motivace ke spolupráci těchto, z hlediska politické orientace, dosti odlišných stran? Spolupráce všech vládních stran po skončení války byla motivována samozřejmě snahou o politickou a hospodářskou stabilizaci země, a těmito důvody byly obhájeny i často nedemokratické počiny Národní fronty, jako již zmíněný zákaz opozice a silných prvorepublikových stran. Stejný důvod vedl i k jednohlasné podpoře odsunu neslovanských menšin. Přes tyto shodné body byla Národní fronta rozdělená na strany jednoznačně zastávající demokratické metody vládnutí, které musely být částečně omezeny kvůli snazší poválečné obnově země; a na dvě strany komunistické, jejichž postoj k demokracii byl značně odlišný. Všechny strany vládní koalice chápaly Národní frontu a spolupráci v ní jako nutnost, přesto však zde byl rozdíl, neboť demokratické strany toto období chápaly jako přechodné, po kterém se systém vrátí zpět k pluralitní demokracii, ale komunisté toto období chápali jako cestu k převzetí absolutní moci. Tyto rozdíly se začaly projevovat již před parlamentními volbami roku 1946, a na plno se rozvinuly v druhé polovině roku 1946 a v roce 1947, kdy došlo v důsledku vnitropolitických událostí a odmítnutí Marshallova plánu k rozvratu v Národní frontě, a k jejímu definitivnímu rozkladu. Tento rozklad vládní koalice, politické scény i politických stran samotných byl završen „Vítězným“ únorem 1948 a převzetím moci komunistickou stranou.

V závěru se pokusím shrnout veškeré důležité aspekty vývoje poválečného Československa, které směřovaly k likvidaci demokracie a připravily cestu komunistickému převzetí moci.

Rozhodla jsem se tomuto tématu věnovat z českého pohledu a vzhledem k tomu, že slovenský politický vývoj po roce 1945 byl v mnoha věcech odlišný od českého, budu se zde věnovat záležitostem Slovenska jen okrajově.

Pro svou práci budu využívat zejména české zdroje, především práce předního českého historika, zabývajícího se tímto obdobím, Karla Kaplana, a také paměti československých politiků, především prezidenta Edvarda Beneše. Využívat budu obecnou literaturu zaměřenou na zvolené období československých dějin a monografickou literaturu zaměřující se na československý politický systém.

Doufám, že i přes omezený rozsah bakalářské práce se mi podaří analyzovat všechny důležité aspekty vývoje poválečného československého politického systému, které vedly k převzetí moci komunistickou stranou a nastolení totalitní moci.

2. Formování československé politiky v letech 1939 až 1945

V březnu roku 1939, po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, a po odtržení Slovenska, došlo k rozpadu nejen Československa, ale i k rozpadu československé politické scény a velká část jejich představitelů odešla do exilu. Větší část především českých politiků odešla nejprve do francouzského exilu, a po pádu Francie, pak do exilu ve Velké Británii. Menší část československé politické reprezentace, tvořená členy KSČ, odešla do moskevského exilu. Hlavním iniciátorem československé exilové politiky byl však exil londýnský, jehož hlavním představitelem byl bývalý prezident ČSR Edvard Beneš.

Exilová vláda Edvarda Beneše před sebou měla již od svého odchodu z Československa velmi těžký úkol, a to, aby byla evropskými velmocemi a USA uznána jako právoplatný představitel Československa a jeho lidu. V době pobytu ve Francii (1939-40) nebylo takového uznání dosaženo především kvůli určitým antipatiím ze strany francouzské vlády, pro kterou byli českoslovenští vládní představitelé trvalou připomínkou Mnichova. Z tohoto důvodu byl ve Francii zřízen pouze Československý národní výbor, který byl po pádu Francie evakuován do Velké Británie.

Přestože v září 1939 vypukla druhá světová válka, zdráhaly se velmoci uznat československý politický exil a považovat ho za reprezentanta Československé republiky, neboť to znamenalo prohlásit Mnichovskou dohodu za neplatnou. Benešova cesta za zahraničně-politickým uznáním byla dlouhá. V červenci 1940 byla sice uznána československá zahraniční prozatímní vláda ve Velké Británii, ale skutečný zlom v postavení československé exilové vlády v Londýně přinesl až rok 1941 a vstup SSSR do války. Neboť po svém vstupu do války Sovětský svaz okamžitě uznal Československo v předmnichovských hranicích. Přesto ani uznání exilové vlády ze strany SSSR a Velké Británie neznamenovalo odvolání Mnichovské dohody, respektive její prohlášení za neplatnou. Neplatnou se stala Mnichovská dohoda až 5. srpna 1942, poté co ji prohlásila za neplatnou i

Velká Británie, což znamenalo konečné uznání Československa v předmnichovských hranicích.¹

Přestože se Mnichovská dohoda stala neplatnou, měla během celé druhé světové války i v poválečném období velký vliv na postoje předních československých politiků a na formování československé exilové politiky.

2. 1 Důsledky Mnichovské dohody

Hlavním důsledkem Mnichovské dohody, kromě postupné likvidace Československé republiky, bylo vytvoření politické koncepce – tzv. "politiky odčinění Mnichova"² – která se stala základem pro veškerou politickou činnost československé exilové vlády, a která ovlivnila i poválečnou politiku obnoveného Československa. Páteří této politiky odčinění Mnichova byly tři zásady: 1) obnova Československa v předmnichovských hranicích; 2) zahraničně-politické zabezpečení proti německé hrozbě orientací na spojení se SSSR; 3) vybudování vnitropolitických záruk proti opakování Mnichova, tedy provedení politických a ekonomických změn a nové uspořádání národnostních poměrů.³

První z výše zmíněných bodů politiky odčinění Mnichova bylo pochopitelně možné realizovat až po skončení války, ale politické a diplomatické kroky, mající za cíl podporu postupně se formující protihitlerovské koalice pro poválečnou obnovu Československa v předmnichovských hranicích, se staly trvalou součástí politické aktivity prezidenta Beneše již od roku 1939.

Druhý bod, tedy spojení se SSSR jako obrana proti německé hrozbě, se stal realitou záhy po vstupu Sovětského svazu do války, kdy byla dne 18. července 1941 podepsána úmluva mezi československou exilovou vládou a SSSR, týkající se spojení ve válce proti hitlerovskému Německu, která

¹ Beneš, E.: Šest let exilu, str. 473 – 475

² Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 5

³ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 5

také znamenala definitivní mezinárodněprávní uznání československé exilové vlády. Tato úmluva byla roku 1943 následována československo-sovětskou smlouvou o přátelství a spojenectví, která měla později velký vliv na československou politiku a celkový vývoj Československa.

Třetí bod, tedy nové uspořádání národnostních poměrů v Československu se týkalo vybudování národního státu Čechů a Slováků, které mělo být umožněno likvidací národních menšin. Tato likvidace menšin spočívala v jejich vystěhování, popřípadě odnárodnění. Neboť z hlediska středoevropských politiků i SSSR byly národnostní menšiny zdrojem nepokojů a tzv. pátou kolonou. O osudu menšin uvažoval Beneš již od Mnichova, ale konkrétní návrhy na řešení menšinové problematiky přednesl až v roce 1942, kdy získal od představitelů Sovětského svazu i Velké Británie souhlas s odsunem Němců z Československa. Žádná z velmocí však až téměř do konce války neměla představy ani o počtu osob, které by měly být odsunuty ani o způsobu realizace odsunu jako takového. V poválečném období však problematika národnostních menšin způsobila spory s většinou sousedů Československa, a ještě více připoutala Československo k SSSR.

Mnichovská dohoda z roku 1938 měla na vývoj Československa velký vliv – ne však přímo, ale ve svých důsledcích – především co se týče československé politiky a jejích představitelů během války a po ní. Pro československé politiky znamenaly události let 1938 a 1939 nutnost změn, které by po válce Československo ochránily. Tyto změny se tedy musely nutně týkat zahraničněpolitické orientace a samozřejmě národnostního složení státu, neboť prvorepublikový model se ukázal jako neúčinný.

2. 2 Československo-sovětská smlouva a cesta k lidově-demokratickému režimu

Již od roku 1939 byl Edvard Beneš přesvědčen, že se nejdůležitějším politickým aktérem v poválečné Evropě stane Sovětský svaz. Toto

přesvědčení bylo také jedním ze základních předpokladů již zmíněné politiky odčinění Mnichova, která byla Benešovým cílem od jeho odchodu do exilu. Beneš počítal s tím, že po skončení války se československá zahraniční politika musí soustřeďovat na prostor střední a východní Evropy, protože podle jeho názoru se po válce Velká Británie a Francie opět vzdálí, a proto musí Československo hledat své zabezpečení právě na východě u Sovětského svazu.⁴ Dalšími důvody proč se Beneš orientoval na spojení se SSSR bylo sovětské odsouzení Mnichova a také podpora Sovětského svazu ohledně odsunu menšin, který měl umožnit budování národního státu Čechů a Slováků.

Všechny tyto důvody vedly Beneše k úsilí o podepsání spojenecké smlouvy se Sovětským svazem, a to i přes četná varování některých britských politiků, především Anthony Edena. Tato československo-sovětská smlouva o přátelství a spojení, která se stala klíčovým bodem při utváření nové československé zahraničně-politické linie, byla podepsána 12. prosince 1943.

Beneš odjížděl na moskevská jednání s cílem uplatnit jednotlivé body smlouvy, pokud možno, v co nejširším rozsahu, který se týkal věcí, které nejenže smlouva nepředpokládala, ale které z ní ani nevyplývaly. Beneš během moskevských rozhovorů vyslovoval přání, aby byly politiky obou zemí koordinovány (především chtěl znát sovětské postoje k poválečnému Německu, aby byla politika obou zemí vůči Anglii a USA v tomto bodě stejná) a to jak v zahraniční politice ČSR tak i v postupu ve střední Evropě. Další spolupráce se měla týkat vojenské oblasti, respektive se československá armáda měla přizpůsobit sovětskému modelu.⁵

Další část jednání prezidenta Beneše v době podpisu československo-sovětské smlouvy se týkala jednání s exilovými představiteli KSČ. Představitelé KSČ měli již připraveny vlastní předběžné návrhy týkající se

⁴ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 10

⁵ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 8

budoucího uspořádání poválečného Československa, neboť znali díky velvyslanci Fierlingerovi návrhy týkající se spojenecké smlouvy, o kterých jednal Beneš se Stalinem a Molotovem. Benešovy návrhy a návrhy komunistů byly v mnoha bodech shodné včetně snížení počtu politických stran a vytvoření socialistického bloku, v němž by vedoucí úlohu měla jako nejsilnější z dělnických stran KSČ. Během těchto jednání byl vytvořen tzv. "dopis československým komunistickým pracovníkům v Anglii", který se stal základem budoucího Košického vládního programu. O obsahu tohoto dopisu, který prezident Beneš přivezl z Moskvy do Londýna, se londýnská vláda ani Benešovi spolupracovníci nedozvěděli, stejně jako o politických a morálních závazcích, které dal Beneš sovětské vládě a československým komunistům v Moskvě.⁶

V době podpisu smlouvy byli Beneš, Ripka a Masaryk přesvědčeni, že smlouva je důkazem měnící se sovětské politiky, věřili proklamacím sovětských diplomatů o nevměšování se do vnitřních záležitostí Československa a obhajovali tuto smlouvu proti všem kritikům. Beneš i jeho spolupracovníci při obhajování smlouvy poukazovali především na změny, kterými prochází sovětský režim ať už ve své vnitřní či zahraniční politice. Hlavní argumenty se týkali především patriotismu a demokratizace vnitřního života v SSSR během války, prolomení mezinárodní izolace a vstupu mezi velmoci, a také rozpuštění Kominterny⁷, což československé představitelé (a hlavně Beneše) utvrzovalo v názoru, že se Sovětský svaz mění, a že jeho cílem není pohltnout a bolševizovat střední Evropu.

Tento postoj se začal měnit na přelomu let 1944-45, po prvních negativních zkušenostech se sovětskou politickou praxí.⁸ Benešovou obranou proti sovětskému vměšování, bylo úsilí o vyloučení veškerých možných pochyb o upřímnosti Československa k SSSR. Důkazem

⁶ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 195 – 199

⁷ Beneš, E.: Šest let exilu, str. 373 – 375

⁸ Jednalo se o uznání polské vlády v Lublinu a především o události na Podkarpatské Rusi (pozn. aut.)

upřímnosti byla účast komunistů ve vládě a pokus o přiblížení se sociálně-ekonomickou strukturou SSSR.⁹

Svůj postoj ke smlouvě zveřejnil prezident Beneš ve svém rozhlasovém projevu ze dne 21. prosince 1943, proneseném z Moskvy do Československa. V tomto projevu prezident kromě hlavního účelu smlouvy, tedy spojení ve válce proti Německu i proti jakékoli další hrozbě ze strany Německa, uvádí směr budoucího vývoje republiky, který znamená: 1) obnovení ČSR jako státu lidového a demokratického; 2) zavedení politického systému s omezeným počtem stran; 3) zavedení systému plánování v politice a hospodářství (pětiletky); 4) vybudování národního státu Čechů, Slováků a lidu podkarpatského, tedy vybudování státu pokud možno co nejvíce národnostně homogenního.¹⁰

V roce 1943, kdy byla tato smlouva sepsána otevírala dveře sovětskému vlivu ve střední Evropě. Bylo to však v době, kdy si SSSR nemohl být jist, že se do této oblasti dostane také vojensky. Z tohoto faktu vyplývala sovětská vstřícnost v době podpisu smlouvy, která do roku 1945 zcela změnila svou podobu a stala se nástrojem nátlaku na československou vládu.

Úzký vztah mezi Československem a Sovětským svazem vytvořený touto smlouvou byl v období konce války a mírových smluv plně podporován československými představiteli, neboť v dobrém a úzkém vztahu se SSSR spatřovali způsob, jak prosadit změny především v národnostní otázce, neboť způsob řešení této otázky, tak jak byl navržen československými představiteli měl mezi velmocemi podporu již jen u SSSR. Stejně tak byl tento úzký vztah podporován ze strany československého komunistického exilu v Moskvě, neboť díky uzavření československo-sovětské smlouvy začal narůstat vliv komunistů v exilové vládě. Rovněž po válce byl tento vztah komunisty, ze zřejmých důvodů,

⁹ Kaplan, K.: Československo, str. 8

¹⁰ Beneš, E.: Šest let exilu, str. 366 – 369

podporován a utužován, neboť Komunistická strana a její představitelé se stali spojnicí se sovětskou vládou a také tlumočníky jejích názorů na vládu československou.

3. Košický vládní program – základ pro budování nového režimu

Na samém konci války, v březnu 1945, přiletěla československá exilová vláda z Londýna do Moskvy. Zde od 17. března jednali političtí představitelé československého exilu o programu a složení první poválečné československé vlády. Jednání se účastnili zástupci československého exilu v Londýně, v čele s prezidentem Edvardem Benešem, zástupci československé exilové komunistické strany v Moskvě a delegace Slovenské národní rady (SNR). Výsledkem těchto jednání bylo vytvoření Národní fronty, jejíž členové byli postaveni před několik faktů. Za prvé se komunistická strana stala vedoucí a organizační silou Národní fronty. Za druhé jádrem Národní fronty se stal blok tří socialistických stran, zbývající místa byla dána k dispozici představitelům Československé strany lidové a slovenské Demokratické strany. Největší změnou, charakteristickou pro poválečné politické uspořádání ČSR, byl způsob přijetí vládního programu, neboť členství v budoucí vládě Národní fronty záviselo na předchozím schválení vládního programu.¹¹ Tato jednání o návrhu vládního programu, předloženého komunistickým zástupcem, proběhla ve dnech 22. až 28. března 1945. Tento návrh byl s nepatrnými změnami přijat a 5. dubna, po příletu do osvobozených Košic, byl slavnostně prohlášen za vládní program nové československé vlády. Tento vládní program byl závazný pro všechny politické strany sdružené v Národní frontě.

5. dubna se v Košicích sešla na první schůzi první československá poválečná vláda, v čele s předsedou Zdeňkem Fierlingerem. Po skončení války přiletěla vláda 10. května do Prahy, kde přebírala moc od České národní rady (ČNR), která vznikla v posledních měsících války jako řídicí orgán odboje a povstání českého lidu, a byla uznávána za nositele státní moci. Po příletu vláda ocenila činnost ČNR a určila jí roli svého pomocného

¹¹ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 213

orgánu a nejrepresentativnějšího sboru v českých zemích.¹² O den později vyjádřili představitelé sovětské diplomacie a armády ČNR nedůvěru, především díky jednáním s armádou generála Vlasova a německým velitelem Prahy v době Pražského povstání.¹³ Tento postoj sovětských vojenských orgánů vedl k tomu, že vláda nejenže nedodržela slib o účasti představitelů odboje ve vládě, ale přistoupila k likvidaci České národní rady.

Samotný Košický vládní program byl doprovázen desítkami prezidentských dekretů, „*kteřé byly podobně jako program sám v příkrém rozporu s demokratickou Ústavou Československé republiky z roku 1920 a které zcela podkopaly základy, na nichž spočívala předválečná československá demokracie*“¹⁴.

3. 1 Principy nového lidově-demokratického režimu

Košický vládní program obsahoval tak hluboké a rozsáhlé společenské změny, že jeho uskutečnění položilo základ novému lidově demokratickému režimu. Tyto změny je možné souhrnně charakterizovat jako "sociální přesun moci"¹⁵.

Další významnou charakteristikou nového poválečného Československa byla výrazná orientace na SSSR a přejímání sovětského modelu, neboli slovy Košického vládního programu, „*uplatňování praktické součinnosti se Sovětským svazem, a to ve všech směrech – vojensky, politicky, hospodářsky, kulturně*“.¹⁶

Základním prostředkem realizace poválečné politiky a Košického vládního programu bylo vytvoření vlády Národní fronty Čechů a Slováků, tvořené všemi politickými stranami a směry, které v době války vedly doma

¹² Kaplan, K.: Československo, str. 18

¹³ Dokumenty mezivládních jednání, str. 25 – 26

¹⁴ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 225

¹⁵ Kaplan, K.: Československo, str. 26

¹⁶ Košický vládní program, str. 3

i za hranicemi národně osvobozenecý boj za svržení německé a maďarské tyranie.

První oblastí, kterou Košický vládní program silně ovlivnil, byla armáda, která v souladu s československo-sovětskou smlouvou z roku 1943 měla být vybudována od výcviku, přes výzbroj až po systém hodností podle vzoru Rudé armády (kapitola III. vládního programu). Dalším "demokratickým" prvkem nové armády měla být její politizace, která měla být umožněna rozšířením volebního práva na příslušníky branné moci, a také zavedení instituce "osvětových důstojníků", jejichž úkolem mělo být vychovávání uvědomělých bojovníků za svobodu národa. Dalším krokem při budování nové československé armády, jejímž jádrem se měl stát 1.čs. sbor v SSSR, bylo její očištění od zrádcovských, antidemokratických a antilidových živlů, a přezkoumání politické a národní spolehlivosti důstojnických kádrů, armádou ve spolupráci s národními výbory.

Druhou oblastí, které se věnoval vládní program, byla zahraničně-politická orientace ČSR (kapitola IV.), jejíž vůdčí linií mělo být „*nejtěsnější spojení s vítěznou slovanskou velmocí na východě*“¹⁷, tj. se Sovětským svazem, neboť jak praví vládní program „*smlouva československo-sovětská z 12. prosince 1943 o vzájemné pomoci, přátelství a poválečné spolupráci bude určovat pro veškerou budoucnost zahraničně politickou pozici našeho státu*“¹⁸.

Naprosto novým elementem poválečného Československa se staly národní výbory (kapitola V.), nové orgány státní a veřejné správy, tvořené v obcích, okresech a krajích. Tyto orgány se měly stát základem nového, lidu blízkého, správního aparátu, skrze který měla vláda provádět svou politiku a o který se měla plně opírat.

Další změnou poválečného Československa bylo postavení Slovenska v rámci republiky (kapitola VI.). Slováci, podle Košického vládního

¹⁷ Košický vládní program, str. 3

¹⁸ Košický vládní program, str. 3

programu, budou nadále uznáváni jako nacionálně svébytný národ, za jehož představitelku bude uznávána Slovenská národní rada, která se tak stává nositelkou státní moci (moci zákonodárné, vládní a výkonné) na území Slovenska.

Ekonomická základna tohoto nového režimu, která způsobila naprostou změnu v dosavadní struktuře společnosti, byla tvořena sociálně-ekonomickými reformami – především znárodněním, pozemkovou reformou a sociální politikou.¹⁹ (kapitola X., XI., XII., a XIV.)

Přestože se vládní program o znárodnění nezmiňoval, tak ho všechny vládní strany v exilu i v odboji měly ve svých programových zásadách. Rozpory v Národní frontě způsoboval především rozsah, tempo a forma znárodnění. Demokratické (nekomunistické) strany byly pro tzv. národní hranici znárodnění, která by se prováděla po etapách. Komunisté naopak prosazovali jednorázové znárodnění velkého rozsahu a zestátnění. Původní znárodnění se mělo týkat pouze podniků Němců, zrádců a kolaborantů, ale postupně se rozsah znárodnění rozšířil na všechna průmyslová odvětví, přírodní a energetické zdroje, a podniky s více než pěti sty zaměstnanci, na peněžnictví a pojišťovny. Košický vládní program v tomto směru hovoří o všeobecném státním vedení, kterým se tato odvětví dají do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu.²⁰

Podobně jako znárodnění průmyslu, měla být i pozemková reforma zaměřena na konfiskaci půdy a zemědělských závodů Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců. Ale vzhledem k odlišnému průběhu odsunu neslovanských menšin z českého a slovenského pohraničí, měla i pozemková reforma odlišný průběh v obou částech země. Tento odlišný průběh způsobil růst sociálního napětí a tlak na konfiskaci církevní půdy, především na Slovensku. Tato první etapa pozemkové reformy, která

¹⁹ Kaplan, K.: Československo, str. 19-20

²⁰ Košický vládní program, str. 8

probíhala do roku 1947, byla už ve svém průběhu často kritizována, a po roce 1947 byla neustále požadována její revize.

Vzhledem k novým mocenským poměrům se na důležité místo v programu a v činnosti vlády dostala sociální politika, neboť ta se podílela na vytváření sociálních opor nového režimu a také se stávala zdrojem vlivu politických stran a odborů.²¹ Sociální politika státu byla odůvodnitelná i oprávněná – zabráňovala vyhocení sociálního napětí v otevřené konflikty a stávky a posílila sociální oporu režimu, to však za cenu nadměrného zatížení hospodářství, které se nenávratně vzdalovalo předválečné úrovni.

Tyto sociálně-ekonomické reformy měly značný celospolečenský význam, protože upevnily mocensko-politické změny likvidací velkého soukromého kapitálu, posílily mocenskou pozici Národní fronty, a rozšiřovaly opory režimu, a to především o vrstvy, jejichž sociální vzestup byl s novým režimem přímo spojen.²²

3. 1. 1 Odsun Němců a Maďarů

Během válečných let se názory exilových politiků na budoucí osud neslovanských menšin v Československu lišily a měnily. Úvahami o řešení "německé otázky" se zabýval Edvard Beneš od svého odchodu do exilu v roce 1938 (Benešovo stanovisko bylo fakticky stanoviskem londýnské exilové vlády). Jedním z prvních návrhů bylo možné odstoupení části československého pohraničí, čímž by se docílilo snížení počtu příslušníků německé menšiny ČSR. Tento plán byl kombinován s plánem částečného nebo úplného odsunu, s výjimkou zachování občanství pro loajální antifašisty. Dalším plánem, pro případ částečného odsunu, bylo odnárodnění, respektive zbylá německá menšina měla jako menšina zaniknout a její příslušníci měli splynout s většinovým českým obyvatelstvem. V roce 1942, po oficiálním uznání československé exilové

²¹ Kaplan, K.: Československo, str. 24

²² Kaplan, K.: Československo, str. 25-26

vlády Velkou Británií, začal Beneš jednat o souhlasu velmocí s odsunem německého obyvatelstva z ČSR. V srpnu 1942 získal předběžný obecný souhlas s transferem od představitelů Velké Británie, později také od představitelů USA a SSSR. Tato obecná souhlasná vyjádření neobsahovala žádné konkrétní představy ani o podobě odsunu ani o počtu lidí, kterého by se měl týkat. S blížícím se koncem války se Benešův požadavek rozšířil také o Maďary a jejich odsun, který však narazil na odpor západních velmocí, které odmítaly aplikovat na maďarskou menšinu princip kolektivní viny jako na menšinu německou. S rostoucím vlivem SSSR v protihitlerovské koalici i východní Evropě však Velká Británie i USA ztrácely schopnost ovlivňovat poměry v zemích formující se sovětské sféry vlivu. Sovětský svaz a jeho hlavní představitel J. V. Stalin považoval národnostní menšiny za zdroj nepokojů a konfliktů a proto podporoval největší možný rozsah odsunu jak německé tak maďarské menšiny. Na samotném konci války a v době mírových smluv si tak československá vláda mohla být stoprocentně jistá pouze podporou SSSR.

Odlisný postoj k řešení "maďarské otázky" zastávalo exilové vedení KSČ. Přestože Beneš v prosinci jednal se Stalinem a Molotovem nejen o odsunu Němců, ale i Maďarů, nepřikládali komunisté Benešovým názorům na odsun maďarské menšiny velký význam. Ještě v dubnu 1944 Gottwald ve svých poznámkách psal o rovnoprávnosti Maďarů a o spolupráci s maďarskými demokratickými živly.²³ Přesto se však výsledný postoj KSČ k maďarské menšině nelišil od postoje Beneše a jeho spolupracovníků. Košický vládní program z tohoto důvodu nečiní rozdíl mezi německou a maďarskou menšinou.

Kapitola VIII. Košického vládního programu, která se týká odsunu tzv. neslovanských menšin z Československa, dělí tyto menšiny na tři základní skupiny: 1) československé Němce a Maďary, kteří měli československé občanství před Mnichovem 1938; 2) Němce a Maďary, kteří do

²³ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 86

Československa přišli po Mnichovu 1938; 3) německé a maďarské antifašisty a antinacisty.

Názory na osud československých občanů německé a maďarské národnosti v poválečném Československu se sice během války měnili, ale výsledným postojem československé vlády k této otázce byl odsun pokud možno co největšího počtu příslušníků těchto menšin. Košický vládní program se ke skupině těchto obyvatel ČSR, kteří měli československé státní občanství před rokem 1938 postavil tak, že toto občanství bylo zrušeno, čímž příslušníci těchto menšin přišli o veškerá svá občanská práva.

Druhá skupina, tedy Němci a Maďaři, kteří přišli do Československa po Mnichovu 1938, měli být podle programu z republiky vykázáni ihned, pokud nepodléhali trestnímu stíhání.

Tyto skupiny, které čítaly v květnu 1945 kolem 3,2 milionu Němců a asi půl milionu Maďarů. Zhruba 660 tisíc Němců bylo vyhnáno z českého pohraničí během tzv. "divokého odsunu", který probíhal od začátku května do 8. srpna 1945, kdy byl ministerstvem obrany vydán výnos o jeho okamžitém zastavení, které požadovala Postupimská konference. V době od května do června 1945 bylo z jižního Slovenska odsunuto téměř 32 tisíc Maďarů, kteří přišli na Slovensko po listopadu 1938, zároveň s tím však od března probíhalo živelné vyhánění Maďarů nebo jejich vynucené útoky do Maďarska.

Organizovaný odsun německého obyvatelstva začal v souladu se závěry Postupimské konference Velké trojky v lednu 1946 a do konce roku 1946 bylo odsunuto dalších 2,256 milionu Němců. Dodatečným odsunem v první polovině roku 1947 bylo odsunuto dalších 80 tisíc Němců, celkem tedy odešli téměř 3 miliony občanů německé národnosti.²⁴ Tento odsun se netýkal smíšených manželství a některých pracovních sil v průmyslu (především horníků, na nichž byla závislá provozuschopnost dolů v pohraničí).

²⁴ Cesta k dekretům a odsunu Němců, str. 98 – 101

Stejný postup jako v případě Němců chtěla československá vláda uplatnit také u Maďarů, ale narazila jak na odpor velmocí tak nové maďarské vlády. Z tohoto důvodu se vláda rozhodla řešit otázku maďarské menšiny výměnou obyvatel, vnitřní kolonizací a odnárodněním, tzv. reslovakizací. Výměna obyvatel se podařila asi u 60 tisíc Maďarů, dalších 44 tisíc Maďarů bylo přesunuto do českého pohraničí, ale celá tato kolonizační akce selhala, neboť se množili útky Maďarů zpět na jižní Slovensko. Žádost k reslovakizační komisi si podalo více než 400 tisíc občanů maďarské národnosti, z nichž byla uznána zhruba polovina. Když zmizely poslední naděje na odsun 150 tisíc Maďarů, zvýšil se v roce 1948 počet reslovakizovaných o dalších 144 tisíc lidí.²⁵

Poslední skupinou, kterou vymezoval vládní program, byli českoslovenští antifašisté a antinacisté německé a maďarské národnosti, kteří už před Mnichovem vedli aktivní boj proti Henleinovi a proti maďarským iredentistickým snahám a za Československou republiku, a kteří po Mnichově a po 15. březnu 1939 byli pro svůj odpor pronásledováni a vězněni německou a maďarskou státní mocí.²⁶ Těmto občanům ČSR mělo být občanství potvrzeno a popřípadě jim měl být zajištěn návrat do republiky. Realita se však od vládního programu dosti lišila.

Němečtí antifašisté se po válce vraceli do Československa s obavami, ale také s odhodláním zapojit se do veřejného života a spolupůsobit při očištění pohraničí od aktivních nacistů. Mnozí z nich se stali členy národních výborů nebo působili v komisích antifašistů, které fungovaly jako pomocné sbory mocenských orgánů. V červnu 1945 se však situace začala měnit. Jakmile se do pohraničí přihnala silná protiněmecká nálada začaly se množit případy, kdy vykonavatelé moci nečinili rozdíl mezi antifašisty a ostatními Němci. Vláda neměla odvalu proti těmto případům zvuče vystupovat, navíc se antifašisté začali stávat překážkou. Vláda chtěla odsunout co největší počet

²⁵ Pravda o Československu, str. 117 – 123

²⁶ Košický vládní program, str. 5

Němců, ale v pohraničí se začali množit dobrozdání o antifašistické minulosti jedinců, a proto vláda nakonec rozhodla, že nejlepším řešením bude odsun antifašistů a také jejich využití při organizaci odsunu ostatních Němců. V okresních městech se tedy o odsun Němců staraly kanceláře německých antifašistů – Antifa.

K odsuzování tohoto rozhodnutí o osudu antifašistů docházelo pouze ze stran jednotlivců a většinou neúspěšně. Stejně bezvýsledné byly i stížnosti antifašistů na příkoří ze stran mocenských orgánů, jako například zabavování majetku, odmítání práva na potravinové lístky a podobně.

Do poloviny roku 1946 opustilo Československo v rámci organizovaného odsunu kolem 91 tisíc německých antifašistů. V roce 1948 obdrželo z 51 tisíc žádostí německých a maďarských antifašistů o státní občanství kladnou odpověď pouze 5071 osob.²⁷

V Československu zůstalo po roce 1947 celkem 196 tisíc Němců, jejichž počet se však nadále snižoval – v roce 1950 na 165 tisíc, tedy 1,3% obyvatelstva ČSR. Tato skupina byla tvořena především specialisty a dělníky v průmyslu, a také občany německé národnosti ve smíšených manželstvích.²⁸

Odsun menšin měl na poválečný vývoj Československa značný vliv. Ze zahraničně-politického hlediska znamenal odsun utužení orientace na Sovětský svaz, neboť po skončení války se mohla vláda v otázce odsunu Němců opírat už jen o bezvýhradnou podporu Sovětského svazu. V případě odsunu maďarské menšiny podporoval československou vládu také pouze SSSR a naopak západní velmoci byly proti tomuto kroku.

Dalším zahraničně-politickým důsledkem, který byl částečně výsledkem postoje československé vlády k menšinám a také hraničních sporů, bylo vytvoření situace, kterou komentoval ministr zahraničí Jan Masaryk, „že o nás pomalu platí píseň *Mne už nemá nikdo rád*“²⁹, neboť Československo

²⁷ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 155 – 158

²⁸ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 153

²⁹ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 39

mělo spory se všemi sousedy v sovětské sféře vlivu, kromě samotného SSSR. V případě Polska se jednalo o československé nároky na bývalá německá území (Kladsko, Ratibořsko, Hlubčicko a Lužici), která připadla Polsku jako kompenzace území na východě odstoupená SSSR. V případě Rakouska vláda nároky vzdala, neboť neměla podporu velmocí, a také proto, že si byla vědoma faktu, že Rakousko je posledním ze sousedů, se kterým nemá územní spory. Vztahy s Maďarskem narušil především odsun Maďarů a také postup československých orgánů při přesídlování Maďarů do českého pohraničí. Tato pozice znemožňovala seskupení sil, které by vystupovaly proti tlaku Moskvy a aktivitě komunistických stran v zemích sovětské sféry vlivu.³⁰

Další oblastí, kterou odsun menšin výrazně ovlivnil byla ekonomická situace a sociální struktura československé pohraničí, kde se v období let 1945 až 1947 vyměnilo téměř pět milionů obyvatel. Nejvíce tato změna zasáhla české pohraničí, které dostalo zcela novou tvář. Z ekonomického hlediska znamenal odsun velké ztráty pracovních sil, a to jak zkušených a kvalifikovaných dělníků a techniků v průmyslu, tak i pracovních sil v zemědělství, jejichž katastrofální nedostatek se projevil v roce 1946. Na začátku roku 1946 došlo k rozhodnutí vlády vyjmout z odsunu horníky a některé odborníky. V polovině roku se začaly množit intervence za vyjmutí Němců z odsunu, neboť před odsunem byli levnou a bezprávní pracovní silou, jejíž odchod znamenal těžkosti ve výrobě podniků pod národní správou. Proud intervencí narostl v době žní, kdy se zemědělství v pohraničí ocitlo v hrozivé situaci. Vláda však všechny intervence odmítala, neboť se obávala, že zdůrazňování nedostatku pracovních sil (způsobené odsunem Němců) a tím vzniklých obtíží v hospodářství, by mohlo ohrozit odsun na mezinárodním poli.³¹

³⁰ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 39

³¹ Kaplan, K.: Pravda o Československu, str. 149 – 152

Vedle ekonomických obtíží způsobil odsun německé menšiny také změny v sociální struktuře společnosti českého pohraničí. Do pohraničí přicházeli příslušníci nejnižších sociálních vrstev, čímž se zmírnilo sociální napětí v české společnosti, neboť tyto nejnižše postavené a nespokojené vrstvy obyvatelstva si odchodem do pohraničí značně zlepšili sociální pozici. Bezzemci, deputátníci a dělníci z vnitrozemí obdrželi díky znárodnění německého majetku zařízené domy, hospodářství a podniky v pohraničí. Tento přesun majetku přinesl nárůst podpory zejména Komunistické straně, jejíž představitelé řídili ministerstva a úřady odpovědné za osídlování pohraničí a přidělování znárodněného majetku – z pohraničí se stala mocenská opora KSČ.

3. 1. 2. Znárodnění

Přestože se vládní program o znárodnění nezmiňoval, měli jej všechny politické strany ve svých programových zásadách s sám prezident Beneš s ním do určité míry počítal již v roce 1944. Košický vládní program mluvil o národní správě pro majetky všeho druhu, které jsou ve vlastnictví a nebo ve správě Němců nebo Maďarů, zrádců a kolaborantů (kapitola X.). Podle vládního programu mělo být zajištění majetku a dosazení národní správy provedeno národním výborem po dohodě se závodním výborem daného podniku. O případném navrácení majetku, který byl původním majitelům odebrán z důvodu národní, politické nebo rasové diskriminace měl rovněž rozhodnout národní výbor. Veškerý majetek měl zůstat pod národní správou až do rozhodnutí příslušných zákonodárných orgánů (kapitola XII.).³² Teprve poté mělo na základě dekretů z 24. října 1945 (Dekrety prezidenta republiky č. 100-103/1945 Sb.)³³ dojít k vlastnímu znárodnění ve všech klíčových odvětvích československého průmyslu.

³² Košický vládní program, str. 6 – 8

³³ Jech, K.; Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945

Hlavním sporným bodem při řešení otázky znárodnění byl jeho rozsah, neboť přestože se politické strany shodovaly na nezbytnosti zásadní změny struktury československého hospodářství, do něž by měl mít stát větší možnost zasahovat, konkrétní názory tuto problematiku se rozcházely. Košický program původně počítal pouze se znárodněním bankovního sektoru, na naléhání sociálního demokrata Majera bylo toto ustanovení rozšířeno na klíčová odvětví průmyslu, těžbu nerostného bohatství a energetiku.³⁴ Po vypracování znárodnovacích dekretů komisemi jednotlivých ministerstev byly tyto návrhy předloženy ke schválení vládě. Nedošlo však k očekávanému bezproblémovému schválení, neboť ministři národně socialistické, lidové a demokratické strany byli rozhodnutí prosazovat změny v návrzích. Tyto strany původně prosazovaly pouze tzv. národní hranici znárodnění, jednalo se tedy pouze o znárodnění velkých podniků Němců, kolaborantů a zrádců. Národní socialisté se však postupně začali přiklánět, i když s výhradami, k znárodnění velkého rozsahu, které prosazovali komunisté a sociální demokraté. Výsledkem tohoto znárodnění velkého rozsahu měl být jakýsi ucelený ekonomický sektor, který se měl stát rozhodujícím faktorem československého hospodářství.³⁵

Námitky týkající se znárodnění velkého rozsahu se týkaly jednak snah ochránit soukromé vlastnictví před přirozenou tendencí monopolního znárodněného sektoru omezovat ekonomickou soutěž, a také obav z možného ohrožení soukromého podnikání a středních podniků. Odpůrci velkého znárodnění se také obávali, že mocný státní sektor se silnými monopolními tendencemi bude oporou stejných tendencí v mocenskopolitické oblasti, že neúměrně posílí mocenskou pozici vlády a stane se hrozbou demokratickým principům vládnutí.

Další spory ve vládě se týkaly tempa znárodnění, protože i když všechny politické strany počítaly se znárodněním po etapách, jejich konkrétní

³⁴ Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, str. 206

³⁵ Kaplan, K.: Československo, str. 20 – 21

představy se lišily. A stejně jako v případě rozsahu znárodnění se vytvořily dvě skupiny názorů reprezentované stejnými stranami. Národně socialistická, lidová a demokratická strana počítali s tím, že se nejprve provede "národní rozsah" znárodnění, a teprve poté, na základě získaných zkušeností bude přistoupeno k dalšímu kroku. Národní socialisté však záhy společně s prezidentem Benešem toto stanovisko opustili, neboť se obávali prodlužování provizorního stavu a nejistoty. Z tohoto důvodu se přiklonili ke stanovisku komunistů a sociálních demokratů, kteří prosazovali jednorázový akt.³⁶

Posledním sporným bodem byla forma znárodnění, neboť komunisté a sociální demokraté prosazovali zestátnění jako jedinou formu znárodnění, a ostatní strany prosazovali alternativní myšlenku, že by znárodněné podniky přešly do rukou družstev nebo národních výborů. Návrh komunistů na znárodnění bez náhrady ve všech případech byl zamítnut a nahrazen rozhodnutím o znárodnění bez náhrady v případě znárodnění majetku Němců, kolaborantů a zrádců, ostatní majetek měl být znárodněn za náhradu.³⁷

Výsledkem jednání vlády o dekretech týkajících se znárodnění bylo znárodnění dolů a klíčového průmyslu, znárodnění pojišťoven, bank a potravinářských podniků. Vznikl tedy silný státní sektor. V převažujících projevech nadšení se však ztratila varování, týkající se možných obtíží a výsledků znárodněných podniků, a možných obtíží československého hospodářství.

Součástí znárodnění byla i první etapa poválečné pozemkové reformy. Jednalo se o konfiskaci půdy a zemědělských závodů Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců, a o jejich následné přidělení českým a slovenským bezzemkům, deputátníkům a malým rolníkům (Dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb).³⁸ Tato první etapa pozemkové reformy probíhala v českých

³⁶ Kaplan, K.: Československo, str. 21

³⁷ Kaplan, K.: Československo, str. 22

³⁸ Jech, K.; Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, str. 331 – 334

zemích od května 1945 do jara 1946, na Slovensku až do roku 1948. Pozemková reforma měla v obou částech republiky rozdílný průběh – v českých zemích se týkala 28% zemědělské půdy, na Slovensku pouze 8,8% - přičemž hlavní rozdíl spočíval v neuskutečnění předpokládaného odsunu maďarské menšiny z jižního Slovenska. Přestože se kolem sta tisíce Slováků usadilo v českém pohraničí, nespokojenost s výsledkem pozemkové reformy na Slovensku byla veliká. Tito nespokojenci se stávali zdrojem sociálního napětí, kterého využívali především slovenští komunisté, kteří pod tlakem nespokojenců požadovali konfiskaci církevní půdy a také všeobecnou pozemkovou reformu, tedy parcelaci veškeré půdy nad 50 ha. Tyto požadavky však odporovaly celostátní linii komunistů, kterým naopak vyhovovala pozemková reforma prováděná po etapách, a proto se slovenští komunisté museli podřídit.³⁹

První etapa pozemkové reformy se sice týkala rozdělování půdy především v českém pohraničí, ale v důsledcích ovlivnila i poměry ve vnitrozemí. Hlavním důsledkem byla změna sociální struktury vesnice, neboť nejnížší sociální vrstvy obyvatelstva odešly do pohraničí. Tento přesun obyvatelstva měl své další důsledky. Především se jednalo o trvalý nedostatek pracovních sil v zemědělství, dále také došlo ke zmírnění sociálního napětí, protože lidé z nejnížší sociální vrstvy (bezzemci a deputátníci), kteří odešli do pohraničí si značně zlepšili své postavení a přesunuli se do nově vytvořené sociální vrstvy – "nový střední rolník".

V neposlední řadě došlo díky pozemkové reformě k rozšíření voličské základny KSČ i na venkov, kam se jí před válkou nedařilo proniknout. To se zdařilo jednak díky zrušení meziválečné (na venkově nejsilnější) Agrární strany a také díky tomu, že konfiskovanou půdu rozdělovalo ministerstvo zemědělství, řízené komunistickou stranou.⁴⁰

³⁹ Kaplan, K.: Československo, str. 23 – 24

⁴⁰ Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, str. 207

Z ekonomického hlediska způsobila pozemková reforma mnoho obtíží, neboť vzhledem k úbytku obdělávané zemědělské půdy a nedostatku výrobních zkušeností osídlenců, došlo k poklesu zemědělské výroby v porovnání s předválečnou úrovní.⁴¹

První etapa pozemkové reformy byla terčem kritiky prakticky od svého zahájení. Největší kritiky ze strany nekomunistických stran se týkaly stranického zneužívání pozemkové reformy ze strany komunistů. Později se kritika soustředila také na hospodářské ztráty, nízkou kvalifikaci osídlenců a velký rozsah neobdělané půdy. Od roku 1947 byla kritiky z řad nekomunistických stran neustále požadována revize této první etapy pozemkové reformy.⁴²

3. 2 Mocensko-politické změny

Sociální přesun moci, který je možné považovat za jednu z klíčových změn v poválečném Československu se promítnul i v mocenském systému, včetně stranicko-politické struktury. Již dříve zmíněná likvidace velkého soukromého kapitálu znamenala ztrátu významné a silné participace této vrstvy na politické a státní moci, a zároveň oslabilo také podíl na moci u buržoazie. Naproti tomu výrazně stoupla až převažovala role zaměstnanců a středních vrstev. Nejvýznamnější vzestup zaznamenaly sociálně nejslabší vrstvy, jejichž vstup na politickou scénu přinesl nový režim.⁴³

Stranicko-politická struktura sestávala ze šesti stran, které tvořily Národní frontu–vládní koalici a určovaly státní politiku. Všechny politické strany, kromě komunistů, se programově i politicky posunuly doleva. Čtyři se hlásily k socialismu (KSČ, KSS, Národní socialisté, Sociální demokracie) a dvě nesocialistické strany – lidová a demokratická – vystupovaly jako sociálně-reformní. Strany politického středu se v praxi posunuly na pravici politického spektra a strany klasické politické pravice již v poválečném

⁴¹ Kaplan, K.: Československo, str. 24

⁴² Kaplan, K.: Československo, str. 24

⁴³ Kaplan, K.: Československo, str. 27

Československu neexistovaly. Další významnou mocensko-politickou silou, která vystupovala jako rovnocenný partner vlády, bylo Revoluční odborové hnutí (ROH), které nejenže se neomezovalo na řešení sociálních a mzdových záležitostí, ale dokonce se podílelo na tvorbě hospodářské politiky státu a také významně ovlivňovalo politické poměry. Angažovanost Ústřední rady odborů (ÚRO) v politických sporech začala narůstat zvláště na podzim 1947, kdy otevřeně vystupovala ve prospěch komunistů, a naopak když vedení KSČ prosazovalo své návrhy prostřednictvím ÚRO.

Mezi další významné změny, které přinesl nový režim, patřily změny ústavní. Přestože vedoucí představitelé, v čele s prezidentem, neustále zdůrazňovali kontinuitu Československé republiky, včetně platnosti ústavy z roku 1920, došlo v letech 1945 až 1947, především zásluhou prezidentských dekretů, k tak rozsáhlým ústavním změnám, že v roce 1947 považoval i ministr spravedlnosti za obtížné určit, co ještě z ústavy platí. Zachovány zůstaly hlavní principy, jako dělba moci a ústavní instituce, ale politická praxe poválečného Československa už jen velmi málo odpovídala ústavním textům demokratického předválečného Československa. Zdůrazňování kontinuity však mělo význam spíše mezinárodní než vnitropolitický.

Z hlediska politického vývoje ČSR, patřilo k nejvýznamnějším ústavním změnám uznání svébytnosti slovenského národa, a z toho vyplývající odlišné fungování národních orgánů v Čechách a na Slovensku. Další významnou ústavní změnou bylo již zmíněné rozsáhlé znárodnění. Dále pak vytvoření jednokomorového třísetčlenného Národního shromáždění a nových orgánů vlády – předsednictva, složeného ze zástupců (obvykle předsedů) vládních stran, hospodářské rady (složené z ministrů, jejichž resort se týkal hospodářství) a jejího generálního sekretariátu. Pravomoci prezidenta republiky se sice nezměnily, ale v době vydávání prezidentských dekretů se znatelně rozšířily. Přestože se Beneš vracel z exilu s velkou a všemi stranami uznávanou autoritou, byl on sám rozhodnut nezasahovat do rozhodnutí vlády, parlamentu a ani do sporů mezi politickými stranami.

Další důležitou ústavní změnou, nebylo ani tak snížení věkové hranice pasivního volebního práva na 18 let, ale spíše jeho rozšíření na příslušníky branné moci.

3. 2. 1 Národní výbory

Od dob První republiky bylo také rozdílné postavení samosprávy a nižších orgánů moci, a týkalo se především vzniku národních výborů (kapitola V.).

Vznik národních výborů jakožto revolučních mocenských orgánů ve vesnicích, městech i krajích na osvobozeném československém území byl jedním ze základů komunistického programu, který exilové vedení KSČ předložilo k jednání prezidentu Benešovi v zimě 1943 v Moskvě. Podle komunistů měly mít národní výbory funkce výkonné, správní, zákonodárné a soudní, a měly to být v podstatě "sověty" přizpůsobené československým podmínkám. Členové KSČ v okupovaném Československu byly exilovým stranickým vedením informováni o nutnosti zřízovat tyto orgány, které se měly stát odrazem revolučních změn.⁴⁴

Národní výbory byly zakládány na základě dekretu prezidenta republiky č. 18/1944 Sb.⁴⁵ na československém území postupně, tak jak bylo osvobozováno Rudou armádou, a to většinou místními účastníky odboje a komunisty.

Přestože byly národní výbory zakládány jako nové orgány státní a veřejné správy, jejich pravomoci nebyli zdaleka jen správní. Na konci války národní výbory zatýkaly a na místě soudili kolaboranty. V mnoha případech však tuto "očistu" prováděli lidé, kteří se k odboji přidali na poslední chvíli, nebo dokonce bývalí kolaboranti.⁴⁶

⁴⁴ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 195

⁴⁵ Schelle, K.: Vývoj státní správy v dokumentech II., str. 5

⁴⁶ Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, str. 208

Konkrétní pravomoci národních výborů byly stanoveny na základě vládních nařízeních č. 4/1945 a 44/1945 Sb.⁴⁷ Tyto pravomoci i samotná koncepce národních výborů byly předmětem sporu mezi politickými představiteli už v exilu a pokračovali i po válce.

Tyto národní výbory byly volenými orgány, které měly právo jednak vydávat, v rámci zákonů a o v obvodu své působnosti, platná rozhodnutí a nařízení, ale také je provádět. Měly vliv nejen na tradiční okruh samosprávy, ale převzaly i berní správu, agendu sociálních úřadů a, co bylo nejvýznamnější, také bezpečnostní referát. Veškerá správa a administrativa, vydávání a provádění vládních nařízeních i kontrola, byla tedy soustředěna v jedné ruce.⁴⁸

V létě 1945 byly národní výbory reorganizovány na základě parity všech stran zastoupených v Národní frontě. Praxe byla však odlišná, neboť díky tomu, že v pohraničí, ze kterého byli postupně odsouváni Němci, zakládala své organizace jen komunistická strana, což vedlo k tomu, že měla před ostatními stranami značnou výhodu a také převahu v reorganizovaných národních výborech. Před parlamentními volbami 1946 měli komunisté v místních a okresních národních výborech místo pětadvacetiprocentního zastoupení, v Čechách 37% a na Moravě 32% zástupců. Na druhém místě v Čechách byla strana národně socialistická s 16%, na Moravě lidová strana s 23% zástupců. Na Slovensku, kde do jara 1946 existovali jen dvě politické strany, měli komunisté v národních výborech absolutní většinu.⁴⁹

Po volbách v roce 1946 měli komunisté ve 43 převážně pohraničních okresech nadpoloviční většinu a v dalších 51 okresech mezi 40-50% hlasů.

Rozsah pravomocí národních výborů byl omezován podřízeností nižších národních výborů vyšším, avšak celá tato struktura byla řízena ministerstvem vnitra, v jehož čele stál komunistický ministr Nosek.

⁴⁷ Schelle, K.: Vývoj státní správy v dokumentech II., str. 7 – 10

⁴⁸ Kocian, J.: Poválečný vývoj, str. 36

⁴⁹ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 225 – 226

3. 2. 2 Národní fronta

Největší změnou prošla v poválečném období československá stranicko-politická struktura, která je spojena především se vznikem a fungováním Národní fronty (NF), která vznikla jako koordinační orgán protifašistického boje a koncem války se změnila v politickou základnu státu.⁵⁰

Národní fronta vznikla ze šesti politických stran, které vytvořily vládní koalici. Tato koalice – Národní fronta se stala páteří mocensko-politického systému a jedním z hlavních rysů nového lidově-demokratického režimu. Těchto šest stran, které se dohodly na vytvoření vládní koalice, zakázalo obnovení předválečných pravicových stran, především nejsilnější české Agrární strany a Slovenské ľudové strany, dále také Živnostenské strany a Národního sjednocení, „*teré se tak těžce provinily na zájmech národa a republiky*“.⁵¹ Existující politické strany, zúčastněné v NF si od tohoto kroku slibovaly především možnost zisku hlasů voličů zakázaných stran.

Celostátní politické strany neexistovaly, jedinou výjimkou byli komunisté, kteří byli oficiálně rozděleni na KSČ a KSS. Obě strany vystupovaly formálně i organizačně jako samostatné, což jim oběma umožňovalo zastoupení v NF, ale ve skutečnosti politiku KSS určovalo a schvalovalo vedení KSČ v Praze.

Fakt, který však zcela očividně odporoval proklamacím o kontinuitě československé demokracie, spočíval v tom, že se představitelé vládních stran, resp. NF, dohodla, že bude rozhodovat o případném vzniku dalších stran. Vznik nové politické strany tedy závisel na vůli stran Národní fronty a na jimi určených podmínkách. Hlavní podmínkou vytvoření nové politické strany bylo členství v Národní frontě a souhlas s jejím programem. Takto dané podmínky předem vylučovaly možnost existence legální opozice a zcela odporovaly veškerým demokratickým principům vládnutí. Na počátku byl tento stav bez legální opozice považován představiteli politických stran

⁵⁰ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 45

⁵¹ Košický vládní program, str. 6

za přechodný. Později se tato zásada fungování NF stala možností jak zlikvidovat nekomunistické strany, protože rozhodnutí NF byla jednohlasná, a strana, která by se proti tomuto rozhodnutí postavila, by byla vyloučena z NF – a mimo Národní frontu nemohla politická strana existovat. Na podzim 1947 však nastala jiná situace, neboť se demokratické strany začaly formovat a začínaly postupovat jednotně proti komunistům, kteří se náhle ocitli v izolaci. Z tohoto důvodu se začal Gottwald orientovat na tzv. "NF dole", tedy Národní frontu v krajích (župách) a okresech, a "NF nahoře" svolával jen zřídka. Vzhledem k tomu, že NF přestala sloužit komunistickým plánům, začala KSČ vytvářet jiný nástroj k prosazení svých plánů. Jednalo se o určitý vedlejší mechanismus Národní fronty, který sestával z Komunistické strany, masových organizací (ROH, mládeže, partyzánů atp.) a organizovaných hnutí "nespokojených mas", které byly ovládány KSČ.

Způsob rozhodování Národní fronty byl založen na principu souhlasu všech vládních stran, tyto strany se měly dohodnout na řešení důležitých otázek, aniž by hlasovaly. Komunisté původně předpokládali, že bude fungovat mechanismus rozhodování, kdy tři k socialismu se hlásící strany (komunistická, národně socialistická a sociálně demokratická) budou tvořit pevné socialistické jádro NF, které bude koordinovat svůj postup v NF vzhledem k ostatním stranám. Toto socialistické jádro NF měl tvořit již v exilu vytvořený Socialistický blok. Tento blok však přestal fungovat již za půl roku, neboť národně socialistická strana se politicky posunula doprava a přiblížila se stranám sociálně reformním (lidová a demokratická strana). Dalším pokusem komunistů ovládat rozhodování Národní fronty bylo prosazování zásady závaznosti dohod NF pro zúčastněné strany, a zejména pro jejich poslance a tisk. Také tento pokus neměl dlouhého trvání, neboť postupně docházelo stále častěji k "neposlušnosti" poslanců, nižších funkcionářů i tisku, a také ke kritice vládní politiky a dohod NF.⁵²

⁵² Kaplan, K.: Československo, str. 30 – 31

Národní fronta disponovala rozsáhlou politickou a ekonomickou mocí, kterou opírala o několik faktorů. NF byla základním politickým mechanismem státu, který určoval linii státní politiky a rozhodoval o hlavních sporných politických otázkách. Zároveň prostřednictvím vlády ovládala znárodněný průmysl i obsazování jeho řídicích struktur, a vzhledem k tomu, že měla NF v rukou i nástroje ekonomického řízení hospodářství, mohla určovat a určovala směr hospodářského vývoje. Ekonomická moc vlády tedy vyplývala ze státního vlastnictví rozsáhlého a nejmocnějšího státního sektoru.

Z této velice silné mocenské pozice Národní fronty vyplývalo oslabení mocenské pozice parlamentu. Navíc parlament po osvobození Československa nebyl až do voleb roku 1946 volenou institucí, nýbrž institucí ustavenou na základě prezidentského dekretu z 25. srpna 1945 o Prozatímním Národním shromáždění⁵³ (ústavní dekret č. 47/1945 Sb.). Ze 300 poslanců v Prozatímním Národním shromáždění měla každá z českých stran nárok na 40 křesel a obě slovenské na 50 křesel, zbylých 40 křesel připadlo představitelům masových organizací.⁵⁴ Úloha Prozatímního Národního shromáždění byla velmi omezena i tím, že všechna rozhodnutí učinili nejprve předsedové politických stran při jednáních Národní fronty. Tato závaznost rozhodnutí NF pro politické strany omezovala kontrolní funkci parlamentu vůči vládě a jasně stanovovala postoj poslanců k vládním návrhům zákonů. Pokud náhodou došlo k ostřejším konfliktům v parlamentu, pak byly tyto konflikty vždy urovnávány Národní frontou.⁵⁵

Celkově byl vztah ústavních institucí k Národní frontě specifický. Prezident respektoval všechna rozhodnutí NF, vláda byla vládou NF. Národní fronta předem projednávala program vlády a její usnesení, pouze v ojedinělých případech, když se NF nedohodla, přesunula rozhodnutí na parlament a návrh byl projednáván při bojovném hlasování. Pro řešení méně

⁵³ Jech, K.; Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, str. 408 - 409

⁵⁴ Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 200

⁵⁵ Kaplan, K.: Něktrvává revoluce, str. 46 - 47

významných záležitostí byla zřízena tzv. "malá NF" a dále také "odborná NF", která se zabývala problémy daného oboru nebo resortu.

*„Národní fronta byla lidově-demokratickou koalicí, koalicí zvláštního druhu, nerovnocenných a protichůdných sil. Komunisté usilovali o vedoucí pozici v NF, a také si ji vynutili a udrželi. ...Nekomunistické strany se naopak snažily o rovnoprávné postavení všech stran. Uznávaly sice komunisty jako nejsilnějšího člena koalice, ale pouze jednoho mezi rovnými, stranu mezi stranami.“*⁵⁶ Demokratické strany chápaly NF jako místo pro řešení vzájemných názorů a hledání společného řešení, a také jako způsob jak udržet komunisty na cestě pokojného a demokratického parlamentního vývoje. Naopak komunisté chápali NF jako prostředek k dosažení mocenského monopolu, který v případě, že by se stal překážkou na cestě za tímto monoplem, mohl být zlikvidován.

Bezprostředně po válce bylo mnoho důvodů ke spolupráci mezi stranami, a to jak vnitropolitických tak mezinárodněpolitických. Snaha o politickou a hospodářskou obnovu země byla dostatečným motivem ke spolupráci, stejně jako fakt, že vládnout bez politických partnerů není možné, čehož si byli vědomi jak komunisté, tak představitelé ostatních stran. Dalším důvodem byla rovněž snaha, aby republika působila na mezinárodněpolitické scéně jako vnitropoliticky konsolidovaný stát, bez otřesů a krizí.

*„Národní fronta a nové instituce, jejichž byla osou, hodlala skoncovat s praktikami první republiky. Ve skutečnosti jen zvýrazňovala všechny jejich nedostatky a povyšovala je na systém“*⁵⁷ – systém vládní koalice opírající se o kartel hlavních politických stran. Národní fronta tedy po roce 1945 navázala na systém prvorepublikové "Pětky" a navíc ho "zdokonalila" o zásadu odstranění legální opozice. Je tedy pravdou, že byla v Československu, v roce 1945, obnovena demokracie se svobodnými

⁵⁶ Kaplan, K.: Československo, str. 32

⁵⁷ Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, str. 200

volbami, ale už se nejednalo o demokracii parlamentní, právě proto, že nebylo uznáváno právo na legální opozici.⁵⁸

⁵⁸ Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, str. 199

4. Důsledky parlamentních voleb 1946

Rok po skončení války se konaly v Československu první a na další čtyři desetiletí také poslední demokratické volby na základě rovného, tajného a přímého hlasování, za účasti více politických stran. Přestože se jednalo o volby do Národního shromáždění, jehož pozice byla díky existenci Národní fronty značně oslabená, měly tyto volby velký význam. Nerozhodovalo se v nich pouze o stranicko-politickém složení volených orgánů, ale také o rozdělení všech významných mocenských pozic, které se obsazovaly rovněž podle stranického klíče.⁵⁹

Předpoklady volebních výsledků u většiny představitelů nekomunistických stran počítali s volebním neúspěchem komunistů, neboť se domnívali, že pozice, které komunistická strana po válce obsadila, neodpovídají jejímu skutečnému vlivu, a že se poválečný vzestup levice zastavil.⁶⁰ Tyto názory se však opíraly spíše o situaci za hranicemi Československa než o situaci komunistů v Československu. Neboť komunistická strana nebyla nesena levicovou revoluční vlnou v Evropě, ale především účinným programem sociálně ekonomických požadavků, které byly přitažlivé pro velkou část občanů, především nižších sociálních vrstev. Dalším faktem o který se však opíraly všechny strany Národní fronty, byla silná nacionalistická protiněmecká a protimaďarská nálada, kterou však komunisté dokázali využít lépe ve svůj prospěch než jejich konkurenti.⁶¹

Příprava na první poválečné parlamentní volby probíhala již od ledna 1946. Už začátek příprav na volby byl poznamenán sporem uvnitř Národní fronty. V lednu Gottwald přednesl v parlamentu návrh, podle kterého měli mít odpůrci režimu právo vyjádřit svůj nesouhlas bílým lístkem. Některé z nekomunistických stran však za tímto návrhem viděli pokus znemožnit, aby dřívější voliči zakázaných stran, kteří nesouhlasili s režimem, nedali

⁵⁹ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 57

⁶⁰ Tyto názory vycházely především z výsledků voleb v Maďarsku a Rakousku v listopadu 1945, kde komunisté utrpěli porážku. (pozn. aut.)

⁶¹ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 57

svůj hlas některé ze stran na "pravici"⁶² politického spektra. Tím by tyto hlasy byly vyloučeny s volební matematiky, tedy by nebyly počítány při rozdělování poslaneckých mandátů. Volební výsledky ale nakonec ukázaly bezvýznamnost tohoto sporu, protože je použilo pouze necelé půl procento voličů.

Za datum samotných voleb byl stanoven 26. květen 1946. Dva měsíce před volbami, 25. března 1946, přijala NF řadu podmínek, podle kterých se mělo řídit vedení předvolebních kampaní všech stran NF: 1) předvolební agitace stran bude vedena v souladu s Košickým vládním programem a prezidentskými dekrety, což znamenalo zákaz jakékoli kritiky ať už vládního programu, dekretů nebo i spojení se SSSR; 2) všechny strany společně nesou zodpovědnost za vládní politiku; 3) strany budou své programy prezentovat pozitivním způsobem a vyhnou se polemikám i osobním útokům.⁶³ Zároveň se všechny politické strany Národní fronty zavázaly, že se budou vyslovovat pro ústavní zajištění společenských reforem. Stejně tak se strany dohodly, že po volbách budou pokračovat v Národní frontě.

Další předvolební dohoda se týkala prezidenta Beneše, který měl být vyčleněn z politické agitace, měl být tedy nadstranickou politikou a žádná ze stran se na něj neměla dovolávat. Toto ustanovení bylo namířeno proti straně národně socialistické, u které se předpokládalo, že získá ze všech nekomunistických stran ve volbách nejvíce hlasů.⁶⁴ A skutečně již v předvolebním boji vynikal nejvíce právě zápas mezi národními socialisty, kteří si vytkli za cíl být nejsilnější politickou stranou, a komunisty, zatímco soupeření ostatních stran zůstávalo v pozadí.

Volební výsledky⁶⁵ znamenaly pro všechny politické strany překvapení. Nekomunistické strany velmi překvapilo volební vítězství

⁶² za strany na "pravici" politického spektra byly považovány strany tradičního "středu", tedy Lidová strana v Čechách a Demokratická strana na Slovensku (pozn. aut.)

⁶³ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 227

⁶⁴ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 227 – 228

⁶⁵ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 60

komunistů, neboť počítali s jejich prvenstvím, ale zdaleka ne s tak výrazným úspěchem – v českých zemích kolem 40 %, celostátně 38 % - přičemž druhá nejsilnější strana, národní socialisté, získali 18,3 % hlasů v celostátním měřítku. Z hlediska komunistů nebyly překvapením volební výsledky v českých zemích, protože ty se zhruba rovnaly předvolebním odhadům KSČ, a znamenaly velké uspokojení pro vedení KSČ. Naopak velkým překvapením a zklamáním byl volební neúspěch KSS na Slovensku, která získala pouhých 7 % hlasů. Třetí nejsilnější stranou byla Lidová strana s necelými 16 %, následována Demokratickou stranou se 14 %. Nejslabší českou stranou se stala sociální demokracie, která získala dohromady se sesterskou Stranou Práce na Slovensku necelých 13 % hlasů. Jako poslední se umístila slovenská Strana slobody s necelým 1 % hlasů.

Volební výsledky vzhledem k nesplněnému očekávání většiny politických stran Národní fronty znamenaly nutnost změny koncepce a strategie na další období, v některých stranách přinesly výsledky voleb také nutnost překonat vnitrostranickou krizi.

První stranou, která se musela vyrovnávat záhy po volbách s vnitrostranickou krizí byla Lidová strana. Již před volbami se ve straně ozývala kritika vedení ze strany poslankyně Heleny Koželuhové. Podle Koželuhové a jejích stoupců bylo ve straně i v jejím vedení příliš mnoho kněžů (Mgr. Jan Šrámek, František Hála), což bránilo straně v modernizaci. Další kritika se týkala přílišné svázanosti vedení strany s Národní frontou, málo aktivního odporu vůči komunistům a příliš jednostranné prosovětské zahraniční orientace. Tato krize v lidové straně vedla k tomu, že místopředseda strany a ministr Hála, který si uvědomoval své nejisté postavení, jednal s komunistickým ministrem vnitra Noskem, a požádal ho o pomoc zpravodajské služby MV ve vnitrostranickém sporu. Krize se vyřešila ještě před slavnostní zářijovým sjezdem strany vyloučením H. Koželuhové a rozdělením "fronty kritiků".⁶⁶

⁶⁶ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 168 – 173

Další stranou, kterou otřásl volební výsledek byla sociální demokracie. Stala se nejslabší českou politickou stranou, což vedlo k silné kritice stranického vedení, a především předsedy Zdeňka Fierlingera, který byl zosobněním politiky bezvýhradné a nekritické spolupráce s komunisty. Hlavním závěrem kritiky byla nutnost vystupovat jako samostatná politická síla, výrazně se oddělující napravo od komunistů a nalevo od národních socialistů. Stejně jako v případě Lidové strany došlo k částečnému uklidnění krize, což vedlo k dalším krizím v následujících dvou letech. Přesto však narozdíl od Lidové strany došlo k požadované změně předsedy strany, kterým se stal v listopadu 1947 Bohumil Laušman, jehož politika však nesplňovala očekávání, neboť nesměřovala k posunu strany doprava na politickém spektru, blíže k národním socialistům. Tato situace nevyhnutelně směřovala k rozkolu ve straně, kterému však zabránila události února 1948.⁶⁷

V případě národních socialistů, neznamenal výsledek voleb ani otřes ani krizi, spíše pouze zklamání a hlavně velké překvapení z tak velkého rozdílu mezi prvními dvěma stranami, který čítal milion hlasů. Tato značná převaha vedla ke stanovení nových úkolů pro stranu, z nichž nejdůležitější bylo uplatnění síly druhé největší strany v mocenských a řídicích institucích (zvláště v hospodářství). Nejobtížnějším úkolem bylo vybudování nového postavení v Národní frontě – stát se hlavní silou v boji za udržení demokracie proti komunistickému plánu na mocenský monopol, dosáhnout rovnocenného postavení s komunisty v NF, a v příštích parlamentních volbách získat prvenství pro sebe. Přesvědčení národních socialistů o jejich postavení nejsilnější nekomunistické strany schopné v příštích volbách dosáhnout prvenství však komplikovalo vztahy s ostatními nekomunistickými stranami, a tím znemožňovalo sjednocování nekomunistických sil a jejich formování proti komunistické aktivitě. Navíc tvář v tvář komunistům měli národní socialisté ještě jednu velkou slabinu –

⁶⁷ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 173 – 181

jejich schopnost úspěchu v konfliktech "na ulici" byla oproti komunistům mizivá.⁶⁸

Po volbách se nejsilnější politickou stranou na Slovensku stala Demokratická strana s téměř dvěma třetinami hlasů. Důvod k oslavám to však pro tuto stranu nebyl, protože už krátce po volbách začala komunistická strana hledat způsob, jak demokratické straně zabránit v tom, aby uplatnila své vítězství ve slovenských národních orgánech. Komunisté začali vyvíjet silný tlak a snažili se stranu rozštěpit, což vedlo k politické krizi na Slovensku na podzim 1947.⁶⁹

Volby vedly ke změnám i v komunistické straně, která v důsledku vysokého volebního vítězství opustila dosavadní koncepci, podle které k mocenskému monopolu chtěli směřovat v bloku se sociální demokracií a poté sloučením s ní. Nyní komunisté spoléhali jen na své vlastní síly, neboť věřili, že jsou schopni získat většinu národa, tedy více než 50 % hlasů.⁷⁰

Nekomunistické strany po volbách předpokládaly, že "revoluční období" skončilo a že bude pokračovat výstavba režimu, založená na principech parlamentní demokracie. Z tohoto důvodu se nekomunistické strany po volbách začaly více profilovat a vystupovat odvážněji proti komunistům. Tento aspekt se výrazněji projevoval na nižších stupních, kde postupně přibývalo společného postupu funkcionářů nekomunistických stran, což se projevilo při reorganizaci národních výborů, ke které došlo po volbách podle principů poměrného zastoupení (mimo Slovenska, kde by komunisté ztratili moc ve většině místních a okresních zastupitelstev).

První spory, způsobené změnou postoje nekomunistických stran se objevily už v červnu, době jednání o sestavení nové vlády, která vedl předseda KSČ Klement Gottwald. Prvním sporným bodem bylo rozdělení ministerských křesel a obsazení funkce předsedy parlamentu. Druhý spor se týkal tzv. nestranických ministerstev – Gottwald prosazoval z

⁶⁸ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 181 – 189

⁶⁹ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 189 – 190

⁷⁰ Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce, str. 61

mezinárodních důvodů na ministerstvo zahraničí Jana Masaryka a na ministerstvo obrany generála Ludvíka Svobodu. Ostatní strany prosazovaly princip parlamentní vlády, tedy aby ministři byli zároveň poslanci, což Gottwald rázně odmítl. Třetí sporný bod se týkal slovenského zastoupení ve vládě a parlamentu, které bylo podle Demokratické strany nedostatečné.

Nejostřejší spory se rozhořely kolem obsazování ministerstev vnitra, obrany, zemědělství a školství. Nejproblémovějším bodem sporu o ministerstvo vnitra se stala Bezpečnost, protože nekomunistické strany požadovaly, aby ministr, pověřenec vnitra a bezpečnostní referenti zemských národních výborů nebyli příslušníky jedné strany. Tento požadavek splněn nebyl, ale za to dosáhly slibu ministra vnitra, že zpravodajská služba bude vyčleněna z kompetence ministerstva vnitra a bude podřízena předsednictvu vlády.⁷¹

Nová vláda byla jmenována 2. července 1946. Měla 26 členů, z nichž bylo devět komunistů (sedm českých a dva slovenští), národní socialisté, lidovci a demokraté měli po čtyřech zástupcích, sociální demokraté měli dva členy a dva členové vlády byli bezpartijní – ministr zahraničí Jan Masaryk a obrany generál Ludvík Svoboda, který byl ovšem sympatizantem KSČ.⁷²

Devět dní po jmenování vlády schválil parlament jednohlasně nový vládní program, označený jako budovatelský. Tento návrh, předložený komunisty, se týkal vypracování nové ústavy, která by zakotvovala poválečné ústavní změny, dále vypracování dvouletého hospodářského plánu obnovy, a řadu sociálních požadavků. Nekomunistickým stranám se sice podařilo prosadit prohlášení vlády, že „*pokládá znárodňovací akci ve výrobě za ukončenou*“⁷³, ale toto prohlášení se už netýkalo distribuce. Stejně tak se nekomunistickým stranám nepodařilo prosadit, aby komunisté předložili návrh zákona o SNB.

⁷¹ Kaplan, K.: Československo, str. 56-57

⁷² Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 211

⁷³ Kaplan, K.: Československo, str. 57

Přestože se vztahy mezi stranami změnilly, převažovaly v Národní frontě prvky spolupráce, hledání kompromisů a snaha po udržení vládní koalice. I když se spory mezi stranami stále množily, tak jen ojediněle přerostly v konflikt. Spory se týkaly jak mocensko-politických zájmů stran, tak demokratičnosti metod vládnutí – především se jednalo o uplatnění praxe nebo prvků parlamentní demokracie, se kterými se postup komunistické strany dostával stále častěji do rozporu.

Od poloviny roku 1946 se každé významnější rozhodnutí vlády a projednávání zákonů v parlamentu stávalo předmětem ostrých a dlouhých sporů. Spornými se staly například návrhy školského, divadelního a tiskového zákona. Nepřetržité spory a konflikty mezi stranami Národní fronty vyvolávala zemědělská politika, reprezentovaná ministrem Ďurišem.

První rok po parlamentních volbách byl tedy slovy Karla Kaplana "rokem rozporuplné spolupráce".

5. Rok 1947: konec spolupráce

Konec roku 1946 a počátek roku 1947 byl ve znamení neustálých sporů v parlamentu i Národní frontě, jejichž hlavní příčinou byla již zmiňovaná zemědělská politika a s ní spojená pozemková reforma, za níž stál komunistický ministr zemědělství Ďuriš. Velká nespokojenost s ministrem Ďurišem, která trvala od podzimu 1946, byla způsobená především plánovanou revizí poválečné pozemkové reformy, která se prováděla po etapách, čímž se stupňovalo napětí na vesnici. Vrcholem bylo, když ministr rozeslal návrhy osnov zákonů místním organizacím zemědělců, a komunisté o těchto návrzích organizovali diskuse. Nekomunistické strany reagovaly stížnostmi na postup odporující parlamentně demokratickým principům. V lednu zazněly návrhy na výměnu ministra. Komunisté začali organizovat rolnické deputace do parlamentu. Jednání UV KSČ v celé této záležitosti zcela odporovalo zásadám parlamentní demokracie, ale představitelé KSČ tento postup obhajovali jako výraz nové demokracie, tedy lidově-demokratického režimu.

K rozhodujícímu zlomu, který způsobil definitivní konec spolupráce, přispěly dva různé jevy. Tím prvním byl postupný vnitropolitický vývoj v Československu, který neodvratně šel k rozpadu Národní fronty. Tím druhým byly mezinárodní události, které již nesměřovaly k vytvoření sfér vlivu, jak tomu bylo na konci války, ale k vytvoření pevných mocenských bloků. Událostí, která definitivně rozdělila Evropu a zároveň i československou politickou scénu, byla otázka přijetí či nepřijetí tzv. Marshallova plánu na obnovu evropského hospodářství.

5. 1 Marshallův plán a Československo

Od jara 1947 se začaly stupňovat neshody mezi USA a Sovětským svazem, týkající se německé otázky. Také se začal měnit přístup USA k SSSR symbolizovaný nástupem nové politické špičky spojené s doktrínou "zadržování" komunismu. Jedním z představitelů této nové linie americké politiky byl nový ministr zahraničí generál George Catlett Marshall, který v

červnu 1947 přednesl na Harvardově univerzitě slavný projev. Cílem tohoto návrhu mělo být „*obnovení fungující světové ekonomiky, která umožní vznik politických a sociálních podmínek, v nichž mohou existovat svobodné instituce*“⁷⁴. Iniciativa však musela přijít z Evropy a proto britský ministr zahraničí E. Bevin okamžitě kontaktoval své protějšky ve Francii (G. Bidault) a SSSR (V. Molotov) a nabídl jim setkání v Paříži, kde se mělo o amerických návrzích jednat.

Projekt Marshallova plánu přišel v době, kdy již určité jevy v československém hospodářství signalizovaly vážné obtíže. Dosavadní výhody ČSR, plynoucí z poměrně malých škod způsobených průmyslu válkou a z dodávek UNRRA, přestávaly rychle působit. Naopak se začínaly hlásit nepříznivé důsledky prvních sociálně-ekonomických reforem a úprav. Domácí odborníci se proto shodovali na nutnosti přijmout americký plán. Z tohoto důvodu vláda přijala 4. července 1947 jak návrh, tak pozvání na pařížskou konferenci o Marshallově plánu, a to i poté co sovětský ministr zahraničí Molotov zasedání opustil. Postoje československé vlády však byly vázány na postoje a rozhodnutí Moskvy, která si na jednání s československou vládní delegací o několik dní později vynutila odvolání československé účasti na pařížské konferenci.⁷⁵ A tak se vláda, která před několika dny hlasovala pro Marshalův plán, bez protestů podřídila Stalinovým příkazům.

Rozhodnutí československé vlády neúčastnit se Marshallova plánu a poslechnutí příkazu Moskvy znamenalo definitivní zapojení do Sovětského bloku a odtržení od západní Evropy.

5. 2 Rozklad Národní fronty

⁷⁴ Projev generála Gorge C. Marshalla na Harvardu

⁷⁵ Marshallův plán, str. 5-6

Spory mezi komunisty a nekomunistickými stranami v Národní frontě se stupňovaly od druhé poloviny roku 1946 do léta 1947, kdy došlo k rozhodujícímu obratu ve vztazích KSČ a jejích partnerů ve vládní koalici.

Jak již bylo uvedeno, volební úspěch KSČ v květnu 1946 znamenal pro její vedení změnu strategie dosažení monopolu moci, kdy byla mimoparlamentní cesta nahrazena snahou o získání alespoň 51 % hlasů v příštích volbách, tedy cestou parlamentní. Přesto však parlamentní cesta nebyla přijímána ve straně jednomyslně. Tvrdé jádro komunistické strany (V. Kopecký, R. Slánský, V. Široký) souhlasilo s demokratickou linií jen nerado a jako s dočasným ústupkem. Jakmile by se projevil první známky, že vliv komunistů klesá, byli připraveni sáhnout k jiným metodám.⁷⁶

Cesta k mocenskému monopolu komunistické strany v druhé polovině roku 1947 se vyznačovala řadou střetů, které se týkaly "milionářské" daně, krize na Slovensku a sociální demokracie, a které vyvrcholily vládní krizí v únoru 1948.

Sucho v létě roku 1947 zničilo úrodu obilí a způsobilo velké problémy v zásobování, kterých se KSČ pokusila využít. Sovětský svaz dodal do Československa přibližně 400 000 tun chlebového obilí, které mělo částečně řešit nedostatek potravin, a také pomoci lidem zapomenout na odmítnutí Marshallova plánu. Záhy se objevil další problém v zásobování, který se tentokrát týkal textilního zboží, tvořily se fronty před obchody a nespokojenost občanů rostla. Tato hospodářská krize se mohla stát sjednocujícím faktorem Národní fronty, protože vážnost situace si uvědomovaly všechny strany, ale vnitropolitické poměry v druhé polovině roku 1947 již neumožňovaly shodu nebo spolupráci. Navíc komunisté (Ďuriš) přišli s návrhem na uhrazení nákladů spojených s důsledky sucha ze zvláštní majetkové daně, kterou by platili "milionáři". Tento návrh, který v zemi, kde tři čtvrtiny ekonomiky a zejména velkých průmyslových podniků bylo v rukou státu, byl obyčejnou demagogií, a všechny politické strany ho

⁷⁶ Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 228

zamítly jako směšný. Rudé právo však zveřejnilo jmenovité hlasování vlády. Tento čin, který odporoval ústavní a politické praxi způsobil, že se z hlasování o "milionářské" dani změnilo ve spor o pojetí demokracie, který vedl k politické krizi v Národní frontě. Komunistická strana se ve vládě poprvé od války ocitla v úplné izolaci.

Další událostí, která předznamenávala blížící se střet byla slovenská krize, která trvala od léta do podzimu 1947. Již v červnu mluvil Gottwald na Ústředním výboru o Slovensku jako o slabém članku republiky, a tvrdil, „že *„luďáci“ (pohrobci zakázané slovenské lidové strany) získali klíčové funkce v Demokratické straně, a tím i ve státním aparátu na Slovensku, a že tyto funkce využívají k protičeským a protisovětským záměrům“.*⁷⁷ Gottwald tedy opět vytáhl strašidlo slovenského separatismu, neboť byl přesvědčen, že v tomto přístupu ho české politické strany, známé svou nedůvěrou ke slovenským politikům, budou následovat.

V srpnu 1947 poskytla tzv. "Obuchova aféra" komunistům příležitost k diskreditaci Demokratické strany. Otto Obuch byl tajemníkem Jána Ursínyho (místopředseda vlády za Demokratickou stranu), který udržoval styky s několika bývalými úředníky Slovenského státu, kteří emigrovali do zahraničí. Tato okolnost vedla k Ursínyho resignaci. V září bylo odhaleno protistátní spiknutí na Slovensku, vykonstruované komunisty ve spolupráci s Bezpečností, které vedlo k obvinění několika vysokých představitelů Demokratické strany. V říjnu se z komunistické iniciativy sešel v Bratislavě sjezd závodních rad požadující odchod demokratů ze sboru slovenských pověřenců a o den později předseda Sboru pověřenců Gustáv Husák sbor bez vědomí demokratických ministrů rozpustil. Slovenští komunisté se rozhodli obrátit na pražské vedení, které, aby zvrátilo situaci ve svůj prospěch, pozvalo své "masové organizace" na zasedání Národní fronty, kde se mělo rozhodovat o slovenské krizi. Nekomunistické strany toto rozšířené pojetí NF odmítly a vrátily celou záležitost slovenské Národní frontě. V

⁷⁷ Gottwald, K.: Spisy, str. 64, in: Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 230

polovině listopadu se Sbor pověřenců vrátil do funkce a přes malé změny byli komunisté stále v menšině. Pokus komunistů dostat se k moci pomocí uměle vytvořené krize tedy selhal, přesto se slovenská krize stala jakousi "generální zkouškou" na krizi v únoru 1948 – v únoru 1948 se však situace obrátila, neboť krizi vyvolaly menšinové nekomunistické strany, které se tak dopustily stejné chyby jako komunisté na podzim 1947 v Bratislavě.⁷⁸

Třetí významnou událostí byl vývoj v sociální demokracii, kde se od druhé poloviny roku 1946 odehrával boj mezi předsedou strany Fierlingerem a jeho kritiky, kteří prosazovali stranickou politiku nezávislou na KSČ. Během roku 1947 se v sociální demokracii vytvořilo pravé křídlo představované ministrem Václavem Majerem, které bylo pro spojení s umírněnými stranami, aby se komunisté dostali do izolace. Další částí sociální demokracie byl tzv. "odborářský" proud, jehož mluvčí byl Jiří Veltruský, který byl jedním z mála otevřených kritiků komunistické strany.⁷⁹ Proti těmto dvěma táborům v sociální demokracii stál tábor předsedy Fierlingera, který prosazoval bezvýhradnou spolupráci s komunisty. Do povolebního úsilí o nezávislou sociální demokracii zasáhla jako blesk zpráva o dohodě, kterou 12. září 1947 podepsali s komunisty tři členové vedení sociální demokracie, aniž by o tom předem informovali ostatní členy vedení strany. Tato dohoda se týkala společného postupu obou stran v důležitých otázkách (především se týkala milionářské daně a úpravy platů státních zaměstnanců). Uzavření této dohody vyvolalo v sociální demokracii krizi, neboť valná většina členů strany s touto dohodou nesouhlasila. Tato krize vedla k velmi důrazné kritice vedení, první řadě předsedy Fierlingera a jeho "levice". Nakonec vedení strany přijalo argumenty podpisu dohody, tedy že podpis zabránil rozpadu Národní fronty a vyhrocení politické krize, přesto však zkritizovalo způsob přijetí a zveřejnění této dohody, a následně zahájilo jednání s národními socialisty i

⁷⁸ Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 231

⁷⁹ Rupnik, J.: Dějiny komunistické strany, str. 233

lidovci. Tato krize uvnitř sociální demokracie vynesla do popředí Bohumila Laušmana, který se zasloužil o překonání krize. Na podzim se stal Laušman hlavním kandidátem na předsedu strany, neboť byl považován za záruku udržení jednoty a nezávislosti strany. Laušman byl sice zvolen za předsedu na listopadovém sjezdu strany v Brně, ale očekávání do něj vkládaná, že bude prosazovat politiku pravicového tábora strany, se nenaplnila. Vývoj ve straně proto od brněnského sjezdu směřoval k rozkolu ve straně, kterému však zabránily události v únor 1948.

Výsledkem politiky komunistické strany během roku 1947 byla tedy naprostá izolace strany v rámci Národní fronty. V listopadu 1947 přednesl Gottwald na zasedání Ústředního výboru projev, ve kterém nejprve zmínil neúspěchy strany (milionářská daň, slovenská krize, sjezd sociální demokracie a především rozšíření Národní fronty o zástupce "masových organizací), poté se však zaměřil na představu budoucího vývoje politických stran. Všechny politické nekomunistické strany NF měly být očištěny od "reakčních živlů" a "obrozeny" "demokratickými" frakcemi. Komunisté se tedy začali orientovat na vnitřní poměry nekomunistických stran, což mělo za cíl vyměnit vedení nekomunistických stran ve prospěch "levicových frakcí".⁸⁰ Celá tato podzimní ofenzíva komunistické strany se stala záležitostí komunistů ve zpravodajské službě a ve Státní bezpečnosti.

Důvodem této ofenzívy byl stále se stupňující odpor nekomunistických stran a jejich kritika komunistů. Ze zahraničněpolitického hlediska nový směr politiky KSČ ovlivnila změna sovětské politiky ve vztahu k Evropě, jejímž cílem bylo, po vyhlášení Marshallova plánu, vybudování pevně organizovaného mocenského bloku ze států své sféry vlivu. Základem tohoto bloku bylo nastolení komunistického režimu ve všech těchto státech. Za cestu k nastolení komunistického režimu však už nebyla považována pokojná parlamentní cesta k socialismu, která byla ještě v roce 1946 propagována všemi komunistickými stranami v Evropě, nýbrž otevřený

⁸⁰ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 195

protiútok, jehož cílem bylo odhalovat "reakci", mobilizovat masy a organizovat "levé frakce".⁸¹

Střety, které provázely československou politickou scénou od počátku léta 1947, zcela paralyzovaly spolupráci v rámci Národní fronty. Nejvýznamnější byla z tohoto hlediska slovenská krize, která se stala přípravou pro vládní krizi v únoru 1948. Tato krize zcela změnila politické poměry na Slovensku, neboť vedla ke zostření vztahů mezi oběma stranami, které přerostlo v otevřené nepřátelství. Z hlediska českých politických stran měla slovenská krize velký význam v tom, že mnoha občanům, ovlivňovaným zejména nekomunistickými stranami, průběh této krize ozřejmil mocenské záměry komunistů a podobnost jejich postupu s metodami v jiných lidově-demokratických zemích. Přesto, že se tato krize ještě nestala základem, stala se předehtou, pro rozhodující mocenské střetnutí.

6. "Vítězný" únor 1948 a jeho důsledky

⁸¹ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 196 – 198

Politická situace na přelomu let 1947 a 1948 byla charakterizována stále více se vyhrocujícími rozpory mezi stranami Národní fronty. Nejvýznamnější byl rozpor mezi ministerstvem vnitra a spravedlnosti, který se týkal dlouhodobého a posléze klíčového sporu o Bezpečnost. V prosinci 1947 předložil komunistický ministr vnitra Nosek na jednání vlády návrh zásad organizace Sboru národní bezpečnosti, který chtěl Gottwald ihned schválit, ale narazil na mnoho připomínek ze strany nekomunistických ministrů. Aby byly tyto neshody překonány byla ustavena vládní komise.

12. února se konala diskuse v bezpečnostním výboru parlamentu, jejímž tématem byla ostrá kritika poměrů v Bezpečnosti. Oproti dřívějším kritikám se však toto vystoupení podobalo spíše soustředěnému útoku poslanců nekomunistických stran proti ministrovi vnitra, neboť poslanci jmenovali konkrétní případy zneužívání Bezpečnosti komunisty a také důkazy snahy komunistů využít Bezpečnosti k volebnímu vítězství KSČ. Téhož dne se konala porada bezpečnostních referentů, kde ministr Nosek přednesl projev, ve kterém upozorňoval na zostření politického napětí a na troufalost "reakce" a zároveň vyzýval referenty, aby byli připraveni k obraně režimu v případě možného útoku "reakce" proti jeho základům.⁸²

13. února se konala schůze vlády, kterou představitelé nekomunistických stran hodlali využít ke kritice komunistického zneužívání Bezpečnosti, a k požadavku personálních změn na ministerstvu vnitra. Mluvčím nekomunistických stran se stal ministr spravedlnosti Prokop Drtina, který opakoval požadavek na vytvoření komise, která by vyšetřila stížnosti proti komunistům a Bezpečnosti – tento požadavek komunisté odmítli. Další událostí tohoto jednání bylo odmítnutí Státní bezpečnosti splnit vládní usnesení z 27. ledna a vydat své agenty-provokatéry soudnímu stíhání. Toto jednání bylo již natolik vyhrocené vzájemnými útoky, obviňováním a podezíráním, že blížící se krize byla zřejmá všem. Na závěr přednesl Petr Zenkl, jménem národních socialistů usnesení, ve kterém požadoval: 1)

⁸² Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 283

anulaci příkazu ministra vnitra, kterým bylo osm nekomunistických divizních policejních komisařů nahrazeno komunisty; 2) předsednictvo vlády se bude zabývat stížnostmi na Bezpečnost a podá o tom vládě zprávu do 24. února; 3) do vládního rozhodnutí nebudou činěny na ministerstvu vnitra, ani v jemu podřízených složkách, žádné personální změny.⁸³ Dále byl ministr vnitra vyzván, aby na následujícím zasedání vlády 17. února předložil zprávu o naplnění vládních rozhodnutí, na toto zasedání se však ministr Nosek nedostavil. Nekomunističtí ministři prohlásili, že se nezúčastní zasedání vlády, dokud nebude usnesení ze 13. února splněno.

Dne 20. února ministři národně socialistické, demokratické a lidové strany odmítli přijít na zasedání vlády svolané Gottwaldem a podali demisi. o které toho již bylo tolik napsáno.

Cílem této demise bylo pád vlády a vyvolání vládní krize, která by však nebyla krizí režimu. Mnoho z původních předpokladů představitelů nekomunistických stran se však nepotvrdilo, neboť k demisi se nepřipojili ani sociální demokraté ani Jan Masaryk, kteří demisi považovali za politicky chybný krok. Výsledkem bylo, že vláda nepadla a byla umožněna její "rekonstrukce" v režii komunistů. Jediné v co mohli strany odstupujících ministrů doufat bylo, že prezident demise nepřijme. Představitelé tří nekomunistických stran si však až velmi pozdě uvědomili, že již nejde jen o řešení vládní krize, ale že jde o rozhodující mocenské střetnutí, ve kterém však už nešlo o boj parlamentní cestou. Tento rozhodující zápas byl komunisty přenesen na "ulici", k mimoparlamentním formám politiky.

Hlavním cílem komunistů nyní bylo, aby prezident co možná nejdříve přijal demise 12 nekomunistických ministrů a přistoupil k doplnění vlády o osobnosti ochotné akceptovat komunistické pojetí "obrozené" Národní fronty. Komunisté se tedy nejprve snažili vytvořit vládu ve spolupráci se sociálními demokraty, ale když neuspěli, rozhodli se vrátit ke koalici Národní fronty, jejíž strany by však již byly vedeny "souputníky" KSČ.

⁸³ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru, str. 289

Během víkendu 21. a 22. února uspořádali komunisté mimořádný sjezd závodních rad, aby podpořili Gottwaldovu vládu, zatímco nekomunistické strany se jakékoli mobilizaci vyhnuly. Hlavním nástrojem této mobilizace KSČ během února bylo Revoluční odborové hnutí.

Druhou částí komunistické ofenzívy proti nekomunistickým stranám byl odbor, jehož úkolem byla infiltrace nekomunistických stran, a zejména sociální demokracie.

Třetím nástrojem mimoparlamentního nátlaku byli ilegální "lidové milice", které KSČ založila v první den krize. Činnost lidových milic byla koordinována s Bezpečností přímo ze sekretariátu KSČ. Tyto síly se měly stát zdrojem nátlaku, pro případ, že by prezident Beneš nechtěl ustoupit dobrovolně.

23. února Gottwald odmítl jednat jak s odstoupivšími ministry, tak i s vedením jejich stran. Těm, kdo byli v těchto třech stranách ochotni spolupracovat s komunisty, navrhl účast ve vládě, aby dosáhl již zmíněné "obrody" Národní fronty. "Nová" Národní fronta i vláda byly tedy připraveny, zbývalo už jen, aby je prezident Beneš a sociální demokraté akceptovali.

24. února vyvrcholil tlak na prezidenta a sociální demokracii hodinovou generální stávkou. Tlak na sociální demokracii byl toho dne úspěšný, protože předseda strany Laušman se dohodl s Gottwaldem, aby zabránil převzetí vedení strany levicovou frakcí, pod vedením Fierlingera.

Ráno 25. února se na Hrad odebrala delegace KSČ a předala prezidentovi listinu nové vlády. Téhož dne prezident demise přijal a zároveň podepsal jmenovací dekrety nových ministrů, navržených Gottwaldem.

Pro prezidenta Beneše byl únor 1948 již druhou kapitulací během deseti let. První kapitulace vedla ke zřízení nacistického protektorátu a po druhé kapitulaci se Československo stalo definitivně sovětským satelitem.

7. Závěr

Výsledkem "pražského převratu" tedy bylo definitivní zničení zbylých demokratických principů. Je ale nutné podtrhnout slovo "zbylých", neboť poválečné Československo se velmi lišilo od demokracie první československé republiky, a změny, které prodělala československá ústava z roku 1920, na kterou se všichni politici po válce tolik odvolávali, byly více než výmluvné. Tyto změny přinesl především tzv. Košický vládní program, jehož základem se však stala již exilová myšlenka "politiky odčinění Mnichova", která poválečné Československo ovlivnila především ve dvou směrech. Tím prvním bylo postupné upouštění od vlastní střeoevropské politiky ve prospěch orientace na Sovětský svaz, který se stal na konci války jedinou zárukou realizace druhé části "politiky odčinění Mnichova", což vedlo k dalšímu zesilování vazeb na SSSR. Tato druhá část se týkala politických a ekonomických změn a nového uspořádání národnostních poměrů. Především toto nové uspořádání národnostních poměrů, pod kterým se skrývalo vysídlení a vyhnání několika milionů občanů Československa, jejichž národnost byla buď německá nebo maďarská, mělo obrovský vliv na politické a ekonomické změny. Z hlediska ekonomických změn se jednalo hlavně o znárodnění německého a částečně maďarského majetku, a o jeho zestátnění nebo následné přidělování českým a slovenským bezzemkům. Toto přidělování bývalého německého majetku v pohraničí zcela změnilo strukturu především české společnosti, neboť vesnici opustily nejnižší sociální vrstvy, které získaly nové majetky v pohraničí. Tento společenský vzestup nejnižších sociálních skupin však pro pohraničí znamenal nahrazení odborníků a zkušených pracovních sil (Němců), nekvalifikovanou pracovní silou z vnitrozemí. Navíc tento společenský vzestup nižších vrstev znamenal nárůst podpory pro komunistickou stranu, jejíž ministři byli odpovědní za resorty, které odpovídaly za přidělování majetku osídlencům. Problém odsunu a pohraničí znamenal pro československé hospodářství dlouhodobou zátěž a velmi ovlivnil i společnost. Odsun tzv. neslovanských menšin přinesl největší a

nejvýznamnější změny v poválečném Československu, neboť společenský vzestup nejnižších sociálních vrstev znamenal nárůst mocenského kapitálu komunistické strany, neboť tyto vrstvy se staly jednou z opor nového režimu. Zestátnění, nejen německých, velkých podniků vedlo k vytvoření silného státního sektoru, který se stal jednou z opor nové politické síly, kterou byla koalice všech povolených politických stran – Národní fronta.

Národní fronta přinesla prostřednictvím Košického vládního programu do československého politického systému mnoho změn. První změnou byl zákaz dvou nejsilnějších prvorepublikových stran – Agrární a Slovenské ľudové. Druhou změnou, zcela odporující demokratickým principům, byl zákaz legální politické opozice. Třetí změnou bylo oslabení role parlamentu, nejen v přechodném období prezidentských dekretů, ale i po volbách roku 1946, kdy byla i nadále určující silou státu Národní fronta. Přes tyto zjevně parlamentní demokracii odporující změny byla Národní fronta rozdělena na strany přesvědčené, že po skončení poválečného "revolučního" období se politický systém vrátí zpět k pluralitní demokracii, a na dvě strany komunistické, které toto období chápali jako parlamentní cestu k socialismu, nebo lépe řečeno k monopolu moci. Rozdíly v pojetí se začaly projevovat už krátce před parlamentními volbami 1946, ale zcela se projeví až během roku 1947, kdy vývoj šel nevyhnutelně k rozpadu Národní fronty. Tento vývoj nastoupený po roce 1945, jehož základy je však nutné hledat již v exilu, byl završen tzv. "Vítězným" únorem 1948 a převzetím moci komunistickou stranou. Celé období let 1945 až 1948, a částečně i období posledních let války tedy bylo obdobím vytváření opor komunistické moci a pozvolným přechodem k totalitní moci. Nejednalo se tedy o náhlý zvrat v podobě komunistického převratu v únoru 1948, který zničil poválečnou československou demokracii, ale o kontinuální vývoj, který byl nastoupen již československo-sovětskou smlouvou z roku 1943.

8. Resumé

Period of the World War II and some years after was characterized by an effort of Czechoslovak politicians to cancel the Munich Agreement and prevent further negative influence of minorities on the Czechoslovakia. That politics of redress of the Munich's injustice had three basic points whose implementation completely changed post-war Czechoslovakia as such and its domestic and foreign politics.

The politics of the Czechoslovak government-in-exil was based on effort to reach support from great powers in order to reconstruct the Czechoslovakia with border lines before "the Munich Agreement", protection against German threat by alliance with the Soviet Union and internal political changes which should prevent repeating situation related to political crises of the late 1930's that had culminated to break-up of the Czechoslovakia. Those changes were either political or economical and were based on post-war resettlement of the German and Hungarian population. All those points were involved to the government programme declared in Kosice on April 5th in 1945.

Implementation of that programme of government was based on establishment of National Front – coalition of legal political parties. Establishment of National Front and its role in political system led to ban on legal political opposition and weakening of parliament influence.

Establishment of National Front and its role as such represented a significant departure from basic principles of parliamentary democracy which gradually extended and led to dissension inside the National Front that was utilized by the Communist Party to take over significant influence on political system culminating by events in February 1948.

9. Seznam použité literatury

Základní literatura obecná:

- Kaplan, K.: Československo v letech 1945-1948; SPN, Praha 1991
Kaplan, K.: Československo v letech 1948-1953; SPN, Praha 1991
Kaplan, K.: Československo v poválečné Evropě; Karolinum, Praha 2004
Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945-1948; 1990

Základní literatura monografická:

- Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra; Společnost Edvarda Beneše, Praha 1999
Beneš, E.: Edvard Beneš: Československý a evropský politik: Sborník statí k 110. výročí narození druhého československého prezidenta; Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, Praha 1994
Beneš, E.: Edvard Beneš a střední Evropa: sborník přednášek a statí; Institut pro středoevropskou kulturu a politiku; Praha 1994
Beneš, E.: Evropská krize 1938: pět projevů; Společnost Edvarda Beneše, Praha 2003
Beneš, E.: Mnichovské dny; Naše vojsko, Praha 2003
Beneš, E.: Odsun Němců: Výbor z Pamětí a projevů doplněný edičními přílohami; Společnost Edvarda Beneše; Praha 1995
Beneš, E.: Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947; Dita, Praha 1996
Beneš, E.: Paměti; Orbis, Praha 1948
Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války: řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-1945; Orbis, Praha 1946
Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, Dílo, Kladno 1999
Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce; Mladá Fronta, Praha 1993
Kaplan, K.: Pět kapitol o Únoru; Doplněk, Brno 1997
Němeček, J. a kol.: Cesta k dekretům a odsunu Němců; Littera Bohemica a Baronet, Praha 2002
Ripka, H.: Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka; Atlantis, Brno 1995

Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci; Academia, Praha 2002
Veselý, Z.. Československo a Marshallův plán; 1985

Dokumenty:

Jech, K.; Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty; Doplněk a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995
Kaplan, K.: ČSR a SSSR 1945-1948: Dokumenty mezivládních jednání; Doplněk, Brno 1997
Schelle, K.: Vývoj státní správy v dokumentech II.; Masarykova univerzita, Brno 1992

Československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci z 12. prosince 1943

Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích, tzv. Košický vládní program